

T E R R A
Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

Expeditie Hutplak

Restauratie rijksmonumentale bouwval

pagina 18

Een romantisch Westerwolds landschap p.6

Oud-docent geschiedenis Jan Groen p.10

Joods leven in het grensgebied p.12

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde

Jaargang 8, nummer 3, winter 2019-2020

prijs: € 4,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door Museum de Oude Wolden (het MOW) in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Tjarko van Dijk
Hans ter Heijden (hoofd- en eindredactie)
Sandra de Regt
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders
Erik Wubs

Vaste medewerkers

André Dümmer (fotografie)
Herman Janssen (fotografie)
Sanne Meijer (Sanne Meijer Onderweg)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Wubbe Alvering, Vlagtwedde

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Hans ter Heijden, telefoon 0599 313811 / 06 51056565, e-mail: ter.heijden.hans@gmail.com.

Lid-abonnee worden?

Zie achterzijde tijdschrift.
Terra Westerwolda is voor € 4,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek)winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Reind Krikke
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman

Secretariaat: Tel. 0599-313529
E-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 8, nr. 3, november 2019

Van de redactie

Monumenten

In dit winternummer besteden we ruim aandacht aan een prachtig initiatief van Dinie Wakker en Bert Arends: de restauratie van een bouwval aan Hutplak 3 - nu Oosterholtsweg - in Onstwedde. Dat het boerderijtje voordat het tot verval kwam ook nog bewoond werd door voorouders van Dinie, maakt het natuurlijk helemaal bijzonder. Ondanks de deplorabele staat waarin het verkeerde, kreeg het pand in 2000 de status van rijksmonument.

Gemeentelijke monumentenlijst

Lang niet alle karakteristieke, beeldbepalende gebouwen krijgen de status van rijksmonument. Wel hebben veel gemeenten een gemeentelijke monumentenlijst opgesteld. Dat geldt bijvoorbeeld voor Stadskanaal. De panden op deze lijst, zoals bijvoorbeeld een brugwachtershuisje aan de Cereskade, genieten bescherming en komen bij restauratie ook eerder voor subsidie in aanmerking. Deze liepen de eigenaren van een unieke, achttiende eeuwse schaapskooi in Ter Apel mis, want na veel zoekwerk kwamen zij erachter dat de gemeente Westerwolde geen eigen monumentenlijst heeft. Dat is curieus. Westerwolde heeft als Cittaslowgemeente de bescherming van cultureel erfgoed immers hoog in het vaandel staan! Ook het kerkje 'Rehoboth' in Bellingwolde had natuurlijk al lang de gemeentelijke monumentenstatus moeten krijgen, al hebben B&W het nu gelukkig voor de sloop behoord. Het bestuur van de Historische Vereniging Westerwolde gaat er bij het gemeentebestuur op aandringen zo spoedig mogelijk een gemeentelijke monumentenlijst op te stellen.

De redactie van Terra Westerwolda. Van links naar rechts: Erik Wubs, Obby Veenstra, Hans ter Heijden, Sandra de Regt, Geert Volders en Tjarko van Dijk. Foto: Desirée Blaauw.

Joods leven

Verder in dit nummer aandacht voor het project *Joods leven in de grensregio*, het bombardement op Bellingwolde en een romantisch Westerwolds landschap van Jacob Bruggink. Maar er is meer. Veel meer. Lees maar!

Fotograaf André Dümmer

Tenslotte heten we André Dümmer uit Ter Apel van harte welkom als fotograaf van ons blad. Samen met Herman Janssen zal hij het fotowerk voor Terra Westerwolda verzorgen. Succes!

Hans ter Heijden

Het volgende nummer van Terra Westerwolda verschijnt in maart 2020

Cover

Op de cover een impressie door kunst schilder Geert Schreuder van Hutplak 3 in Onstwedde, ergens in de eerste helft van de vorige eeuw. Klompenmaker Jan Wakker zaagt hout om weer een paar nieuwe klompen te maken.

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column Siste Viator: Cultuurbeleid in Westerwolde
- 5 Sanne Meijer Onderweg: 100 jaar vrouwenkiesrecht
- 16 Sprekend Object: Tastbare herinnering
- 28 Historische Kring Ter Apel: Postkoets in Ter Apel
- 35 Nieuws Historische Vereniging Westerwolde
- 36 Historische Actualiteiten

Artikelen

- 6 Een romantisch Westerwolds landschap
- 12 Project 'Joods leven in het grensgebied'
- 18 Restauratie Hutplak 3 Onstwedde
- 24 Mensenoffers in het moeras?
- 30 Bommen op Bellingwolde
- 34 Expositie MOW en nieuw boek over Ter Apel

Interviews

- 10 Oud-docent geschiedenis Jan Groen
- 18 Dinie Wakker en Bert Arends over Hutplak 3 Onstwedde

Een postkoets in 1910 langs de Hoofdstraat in Ter Apel

pagina 28

De Valtherbrug blootgelegd

pagina 24

Column: Siste Viator

Cultuurbeleid in Westerwolde

door Erik Wubs

Cultuur speelt voor veel mensen een belangrijke rol. Dit geldt voor het persoonlijke vlak, maar cultuur bevordert ook de sociale samenhang van de samenleving en de leefbaarheid in een bepaald gebied. Gemeentelijk cultuurbeleid ondersteunt en faciliteert culturele uitingen - op het gebied van erfgoed en kunsten - die van belang worden geacht voor de samenleving. Daarnaast draagt gemeentelijk cultuurbeleid bij aan andere beleidsterreinen. Bijvoorbeeld toerisme. De totstandkoming, uitvoering en evaluatie van het gemeentelijke cultuurbeleid vinden plaats in dialoog met andere overheden en diverse organisaties die actief zijn op cultureel gebied.

De gemeente Westerwolde is rijk aan cultureel erfgoed. Denk aan Vesting Bourtange, de synagoge aldaar, Museum Klooster Ter Apel, Vesting Oudeschans, Museum de Oude Wolden, Kinderhotel Burcht Wedde, SHC De Oude Stelmakerij te Sellingen, Kamp de Beetse, monumenten, Joodse begraafplaatsen en verschillende kerken. Cultuuruitingen hoeven niet altijd fysiek te zijn. De Westerwoldse variant van het Groningse dialect is ook een voorbeeld van een cultuuruiting. Als getuigen van het Westerwoldse verleden dragen ze - kriskras door de gemeente heen - bij aan het sterke en onderscheidende cultuurhistorische profiel van Westerwolde. Daarnaast heeft Westerwolde een onderscheidend landschap.

Met de totstandkoming van de gemeente Westerwolde valt de gelijknamige streek Westerwolde opnieuw grotendeels onder één bestuurlijke eenheid. In 2017

hebben de gemeenteraden van de toenmalige gemeenten Bellingwedde en Vlagtwedde een gezamenlijke cultuurvisie vastgesteld. Deze cultuurvisie legt de basis van het gemeentelijke cultuurbeleid van Westerwolde tot en met 2020. Ondertussen wordt een meer eenduidig cultuurbeleid ontwikkeld en zal in 2020 een nieuwe gemeentelijke cultuurnota worden vastgesteld. Tegelijkertijd loopt in 2020 de cultuurnota van de provincie Groningen af. Zodoende zal het komende jaar in het teken staan van de vaststelling van nieuw cultuurbeleid op verschillende niveaus.

Het behoud en de doorontwikkeling van het Westerwoldse erfgoed en landschap zouden de speerpunten moeten vormen van het toekomstige gemeentelijke cultuurbeleid. De eigen regionale identiteit en de betrokkenheid van de inwoners bij de samenleving kunnen hierdoor worden versterkt. Daarnaast biedt deze koers kansen voor andere facetten van het gemeentelijke cultuurbeleid. Bijvoorbeeld op het gebied van de kunsten. Ook biedt zij kansen voor andere beleidsterreinen. Denk aan toerisme. Ten slotte past deze koers binnen het Cittaslow gedachtegoed. De gemeente Westerwolde is sinds juni 2014 Cittaslow. Kernwaarden van dit gedachtegoed - zoals landschap, streekproducten, gastvrijheid, cultuurhistorie en behoud van identiteit - ondersteunen en bieden kansen voor het Westerwoldse erfgoed en landschap.

Het kerkgebouw van de Hervormde Gemeente te Sellingen dateert uit het begin van de veertiende eeuw en vormt een fraai voorbeeld van het Westerwoldse erfgoed. Foto: auteur.

Sanne Meijer Onderweg

100 jaar vrouwenkiesrecht in Westerwolde

Dit jaar is het 100 jaar geleden dat vrouwen het actieve kiesrecht verkregen. In Groningen wordt dit gevierd door maar liefst 50 partijen die op hun eigen manier invulling geven aan dit thema. Ik mag dit feestelijke 'themajaar' namens de *Verhalen van Groningen* coördineren.

Tegen het einde van de negentiende eeuw streefden verschillende vrouwenorganisaties naar emancipatie en stemrecht. Het bekendste voorbeeld is de *Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht* (VVK). De stad Groningen was één van de eerste plaatsen waar een afdeling van de VVK werd gesticht, in 1895. Het bleef echter niet alleen bij grote steden. Met behulp van propaganda-avonden - georganiseerd door leden van de VVK - nam het aantal afdelingen in de provincie Groningen sterk toe. Zo gingen Aletta Jacobs uit Sappemeer en Betsy Bakker-Nort uit Groningen in 1906 op propagandatocht naar Veendam, Stadskanaal en Winschoten, een tocht die hen beiden 'zeker nooit uit de herinnering zou gaan', schrijft Aletta later. Een stuk van deze tocht van Veendam naar Stadskanaal legden zij te voet af door de stromende regen, waardoor zij 'spoedig doornat waren' en met hun 'stadsschoenen door de modder moesten baggeren'.

Deze inspanningen werden beloond met de oprichting van een groot aantal afdelingen in de provincie, waaronder in Bellingwolde, Ter Apel, Stadskanaal, Oude Pekela, Veendam en Winschoten. Zo kwam de afdeling in Bellingwolde tot stand na een lezing van de bekende propagandiste Cornelia - 'Kee' - Sara Groot op 27 september 1909. In de pauze traden alleen al negen leden toe. Vervolgens organiseerde de afdeling Bellingwolde, net als andere afdelingen, lezingen en bijeenkomsten ter bevordering van vrouwenkiesrecht. Zulke middagen of avonden werden vaak aantrekkelijk gemaakt door muziek of theatervoorstellingen. In 1910 opende de openbare vergadering in Bellingwolde bijvoorbeeld 'met het zingen van den strijdzang', gevolgd door een lezing. De vergadering werd afgesloten met het toneelstukje *Word wakker*. Het was een 'gezellige, leerzame avond', aldus het maandblad van de VVK. Bij de VVK-afdeling in Ter Apel vond iets soortgelijks plaats. Na een lezing van mevrouw Tilma-Schaaff, die 'voor een aandachtig gehoor optrad', werd het geliefkoosde toneelstukje *Stop maar liever je kousen* opgevoerd.

Op deze manier groeide het ledenaantal van de VVK snel en werd de roep om het vrouwenkiesrecht steeds luider. In 1919 was het zover: het initiatiefwetsvoorstel-Marchant over de invoering van het vrouwenkiesrecht werd aangenomen. En nu, een eeuw later, vieren we dat groots! Maar wel met de kritische kanttekening dat, hoewel er de afgelopen 100 jaar zeker grote stappen gemaakt zijn in de vrouwenemancipatie, er ook nog een wereld te winnen valt. ■

Op 12 oktober 2019 werd Aletta Jacobs tijdens de *Dag van de Groninger Geschiedenis* door lezers van het Dagblad van het Noorden uitgeroepen tot 'Grootste Groninger'.

Website Sanne Meijer Onderweg:
www.sannemeijeronderweg.nl

De stad Groningen was één van de eerste plaatsen waar een afdeling van de VVK werd gesticht, in 1895

Vrouwen bij de stembus in 1935. Foto: Het Noorden in Woord en Beeld, Groninger Archieven.

Een romantisch Westerwolds landschap van Jacob Bruggink uit 1847

Op 10 oktober 2018 werd bij het veilinghuis Nagel Auktionen te Stuttgart een schilderij uit 1847 geveild van Jacob Bruggink, met als titel ‘Pferdefuhrwerk an einer Bauernkate’¹. Centraal op het schilderij is een klein boerderijtje met een uitbouw (kubbing) te zien. Dit boerderijtje is volledig opgetrokken in een lemen vakwerkconstructie met houten topgevel en een pannendak. Links op de afbeelding is een grotere boerderij zichtbaar, ook met een houten topgevel. Het tafereel deed Berend Jan Harding direct denken aan Westerwolde en daarom ging hij op zoek naar de oorsprong van het schilderij. Dit artikel bevat een verslag van zijn zoektocht.

door Berend Jan Harding

Jacob Bruggink (1801 – 1855)

De schilder van dit landschap, Jacob Bruggink, werd op 19 december 1801 geboren te Amsterdam en volgde daar zijn opleiding tot kunstschilder aan de Amsterdamse Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten. In 1831 solliciteerde hij naar de functie van directeur van de kunstacademie Minerva te Groningen. Uit vier kandidaten werd hij geselecteerd als opvolger van de in 1830 overleden directeur Gerardus de San. In zijn actieve loopbaan aan de academie Minerva gaf Bruggink teken- en schilderles aan enkele beroemde Groninger kunstenaars, zoals Jan Ensing, Albert van Prooijen en een nog zeer jonge Jozef Israëls.

Van de hand van Bruggink is relatief weinig werk bekend. Het Groninger museum bezit acht kunstwerken, zes tekeningen en twee schilderijen van stalinterieurs. Over de onderwerpen van zijn oeuvre is wel meer te achterhalen. Op een eerder initiatief van Lodewijk

Napoleon werd namelijk in een aantal grote Nederlandse steden een reeks tentoonstellingen met werken van hedendaagse kunstenaars georganiseerd, genaamd ‘Tentoonstelling van Levende Nederlandsche Meesters’. In Groningen werden deze exposities verzorgd door het kunstlievende genootschap Pictura. De inventarislijsten van deze tentoonstellingen² zijn bewaard gebleven en hieruit blijkt dat Bruggink in 1847 en 1849 de volgende schilderijen heeft ingebracht met Westerwolde als thema:

- *Een Landschap, gezien bij Veele in Westerwolde* (1847)
- *Een landschap bij Vlagtwedde* (1849)
- *Een dito in Westerwolde* (1849)

Deze inventarislijsten maken het in ieder geval aannemelijk dat Bruggink in het jaar 1847 heeft geschilderd in Westerwolde. Maar waar in Westerwolde moeten we dit landschap situeren?

Gezicht op Smeerling

Bij nadere bestudering van details van het schilderij van Bruggink realiseerde ik mij dat de boerderij links op het paneel ook voorkomt op een tekening van Jan Ensing. Ensing, een leerling van Bruggink en later als docent verbonden aan de academie Minerva, bezocht in 1840 Westerwolde. In de omgeving van Vlagtwedde maakte hij diverse tekeningen van boerderijen en interieurs. Een van deze werken, met als titel 'Provincie Groningen, Westerwolde bij Smeerling'³, toont een boerderij die grote overeenkomsten vertoont met de boerderij op het schilderij van Bruggink (zie afbeelding 2). Niet alleen de afgebeelde boerderijen tonen gelijkenis, ook de entourage komt overeen. Zie bijvoorbeeld de drie bomen links van de boerderij en de bosschages ervoor.

Deze romantisering van het landschap lijkt ook aanwezig te zijn in het hier besproken schilderij van Bruggink

Er van uitgaande dat beide boerderijen identiek zijn, zou het schilderij van Bruggink ook een gezicht op Smeerling moeten zijn. Maar welke boerderij uit Smeerling is hier dan afgebeeld? Op beide afbeeldingen is een overgang naar het beekdal zichtbaar. In dat geval zou het voormalige erve Lottering het meest in aanmerking komen. In deze boerderij is nu de antiekhandel van Bert Bakker gevestigd (Smeerling 16). Deze lokalisering brengt echter een complicatie met zich mee. Het afgebeelde vakwerkboerderijtje zou dan ter hoogte van 't Oldaarp' moeten hebben gelegen en voor zover mij bekend was daar in 1847 nog geen bebouwing aanwezig. Op de voorgrond kronkelt bovendien een beekje. Dit moet de Ruiten A zijn in haar zomerbed. In de winter kon de Ruiten A flink buiten haar oevers treden, waardoor de bewoners van het vakwerkhuis ongetwijfeld natte voeten zouden hebben gekregen. Het heeft er daarom alle schijn van dat er sprake is van een geconstrueerde compositie, bedoeld om een zo'n mooi mogelijk tafereel te creëren.

De romantische school binnen Minerva

Volgens oud-docent Evert Musch en kunstkenner Cees Hofsteenge was dat geen ongebruikelijke aanpak bij het landschapsschilderen, zoals dat gedoceerd werd aan de academie Minerva⁴. Onder invloed van de →

J. Bruggink, 1847, Pferdefuhrwerk an einer Bauernkate, Nagel Auktionen, 761, Lot nummer 522.

romantiek werden landschappen vaak geïdealiseerd en gecomponeerd, waardoor deze niet altijd in overeenstemming waren met de werkelijkheid. Schetsen werden met enige fantasie uitgewerkt in het atelier waarbij het landschap nog mooier moest worden dan het al was en er soms ook niet bestaande elementen werden toegevoegd. Deze romantisering van het landschap lijkt ook aanwezig te zijn in het hier besproken schilderij van Bruggink.

Vakwerk in Westerwolde

En wat te denken van het vakwerkboerderijtje zelf. Zou Bruggink dit in Westerwolde kunnen hebben getekend en zo ja waar? Er zijn weinig betrouwbare afbeeldingen van Westerwoldse vakwerkhuisen beschikbaar uit deze periode, waardoor de identificatie van dit gebouw een onmogelijk opgave lijkt. Een van de schaarse afbeeldingen betreft een dorpsgezicht te Sellingen uit 1818 van de hand van T.G. Wieringa⁵, waarop een klein vakwerkhuisje is afgebeeld. Hoe waarschijnlijk is het dat er in 1847, zo'n 30 jaren na de tekening van Wieringa, nog steeds dergelijke vakwerkwoningen aanwezig waren in Westerwolde?

De Groninger hoogleraar plantenkunde en landhuishoudkunde, H.C. van Hall, zag in 1837 nog diverse Westerwoldse woningen, die hoofdzakelijk waren opgetrokken van hout en leem. Hij constateerde dat er ook al 'Friesche schuren' aanwezig waren, die meestal in latere tijden waren aangebouwd. Twintig jaren later, in 1857, signaleert G.A. Venema dat de vakwerkhuisen in Westerwolde aan het verdwijnen zijn. Hij schrijft dat 'de schilderachtige oude van struiken gevlochtene, met leem bepleisterde huizen, met stroodaken, begroeid door mos' vervangen worden door 'stijve van steen

gemetselde woningen'. Ook G.J. Geertsema, die in 1863 op rondreis was door Westerwolde, schrijft in 1868 dat 'al sedert eenige jaren, reeds zoogenoemde Friesche schuren te voorschijn komen, de muren van steenen gebouwd en met pannen gedekt, zoodat leemen wanden en woningen met stroo gedekt, hoofdzakelijk nog slechts op oude huizen en hutten van toepassing zijn'. Tenslotte memoreert A.H. Smith⁶, in retrospectief, dat hij in zijn jeugd jaren in Onstwedde nog vakwerkhuisen heeft gekend, 'moar in 1870 was d'r moar enkele olle hoezen meer dij d'r zo oetzaggen'.

Bruggink maakte zijn schilderij dus in een periode van grote verandering, waarin de oude traditionele Westerwoldse boerderijen werden voorzien van een 'Friesche schuur' of zelfs volledig werden vervangen door een nieuwe boerderij van het Oldambster type. In 1847 zal een grotere vakwerkboerderij al een uitzondering zijn geworden. Echter, op basis van bovenstaande berichten, is het wel aannemelijk dat Bruggink in 1847 nog een kleinere vakwerkwoning kan hebben getekend in Westerwolde.

Conclusie

Alles overziend, ben ik ervan overtuigd dat we hier te maken hebben met een schilderij van een Westerwolds landschap uit de romantische school, waarbij er mogelijk een schets van een vakwerkhuis uit Westerwolde is gecombineerd met een landschapsschets van Smeering. Andere zienswijzen over de duiding en de lokalisering van het schilderij zijn van harte welkom. ■

E-mailadres auteur: berend.harding@gmail.com

-
- 1) Nagel Auktionen. Lot nummer 522 BRUGGINK, JACOB Amsterdam 1801 - Groningen 1855 Pferdefuhrwerk an einer Bauernkate. Öl/Holz, unten rechts signiert und datiert 1847. 32 x 41,5 cm, Rest. <https://www.auction.de/catalogues/epaper-765/epaper/ausgabe.pdf>, aldaar pagina 412.
 - 2) Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie. Lijst van schilderijen van levende Nederlandsche meesters op de tentoonstelling te Groningen, in 1849 http://rkddb.rkd.nl/rkddb/digital_book/201503627.pdf en idem, in 1847 http://rkddb.rkd.nl/rkddb/digital_book/201501986.pdf
 - 3) Groninger Archieven, identificatienummer NL-GnGRA_1536_3906. Te raadplegen via de Beeldbank Groningen.
 - 4) Interview van Jan Abrahamse met Evert Musch en Cees Hofsteenge in: J. Abrahamse, 'Minerva en de verbeelding van het landschap', *Noorderbreedte* 5 (2018) 5-7.
 - 5) Groninger Archieven, identificatienummer NL-GnGRA_1536_3266. Te raadplegen via de Beeldbank Groningen.
 - 6) A.H. Smith schreef in 1932 in het *Maandblad Groningen*, het volgende over zijn ervaringen als opgroeiend kind in het dorp Onstwedde: 'Moar ik heb nog hoezen kend, dij aan 'n nog veul ollere tied herinnerden. Doar was gain stain of spieker aan. De wanden wasn van laim. De muren wörn eerst opzet as 'n holten roam, dat oet balken beston van ongevaireen palm dik. Dij vakken, dij d'r zo kwammen, wörn opvuld met vlechtwaark van twiegen van wenen of barken en dit smeerden ze aan mit laim dat mit koumisse vermengd was. Moar in 1870 was d'r moar enkele olle hoezen meer dij d'r zo oetzaggen.'

Links de tekening van Jan Ensing uit 1840 met als onderwerp 'Westerwolde bij Smeerling' en rechts een detail van het schilderij van Jacob Bruggink uit 1847.

Vakwerkwoning te Sellingen door T.G. Wieringa, 1818, bron: Groninger Archieven.

Literatuur

J. Abrahamse, 'Minerva en de verbeelding van het landschap', *Noorderbreedte* 5 (2018) 5-7.

F. van Dijk, *Leraren van de Academie Minerva. Een keuze uit twee eeuwen kunst en kunstonderwijs in Groningen*. (Groningen 1998).

G.J. Geertsema, 'Beschrijving van den Landbouw in de districten Oldambt, Westerwolde en Fivelgo in de provincie Groningen', *Tijdschrift ter bevordering van nijverheid* 31 (1868) 157-221.

H.C. van Hall, 'Verslag van een Landbouwkundig Reisje door Westerwoldingerland en een gedeelte van Drenthe, van 28e Julij tot den 2den Augustus 1837', *Tijdschrift ter bevordering van nijverheid* 5 (1837), 113 -136.

J. van Roekel, 'Jacob Bruggink, een begenadigd kunstenaar maar slecht directeur', *Stad & lande: cultuur-historisch tijdschrift voor Groningen* 2 (2009) 3-9.

J. van Roekel en Y. Aaltink, *Vruchten van Minerva: bekroonde romantische werken 1824-1851* (Bedum 2001).

A.H. Smith, 'Veur zestig joar in Westerwolde', *Groningen, geïllustreerd maandblad voor volkstaal, geschiedenis, kunst, industrie en landbouw van stad en lande* 10 (1932) 90-192.

G. A. Venema, 'Schets over den natuurlijken toestand van Westerwolde', *Boeren-goudmijn* (1857) 197-211.

Eens een leraar, altijd een leraar

‘Verschrikkelijk veel leerlingen heb ik gehad’

Een interview met oud-docent geschiedenis Jan Groen

Veel oud-leerlingen zullen zich met veel plezier de lessen en schoolreizen van de heer Groen herinneren. Als leraar geschiedenis en Latijn werkte Jan Groen 42 jaar in het middelbaar onderwijs, waarvan hij veertig jaar doceerde aan de RSG Ter Apel.

door Erik Wubs

Oud-leerlingen

Jan Groen studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 1973 ging hij les geven in Leek. Vanaf 1975 tot en met 2015 was hij verbonden aan de RSG Ter Apel. “Verschrikkelijk veel leerlingen heb ik gehad,” zegt hij met een lach. “Oud-leerlingen kom ik echt overal tegen. Zelfs de burgemeester is een oud-leerling van mij.”

Over het nut van het vak geschiedenis waren zijn leerlingen verdeeld. “Een deel van de leerlingen zei: ‘Waar is geschiedenis voor nodig, wat heb je daar aan? Dat is allemaal geweest.’ Desondanks probeerde ik ze dan toch - door iets op een spannende of op een indringende manier te brengen - duidelijk te maken dat het vak best wel belangrijk is. En ik moet eerlijk zeggen dat ik denk dat ik er meestal wel redelijk in ben

geslaagd om de leerlingen op een zeer verantwoorde manier geschiedenis te geven en dat men het ook in het algemeen wel een plezierig vak vond. Tenminste, dat is wat ik van oud-leerlingen hoor.”

Het lokale verleden

Tussen 1975 en 2015 reed Jan Groen dagelijks van zijn woonplaats Blijham naar zijn werk in Ter Apel en weer terug. “Omdat je in deze omgeving woont en elke dag dertig kilometer door het prachtige Westerwolde rijdt, is je interesse natuurlijk binnen de kortste keren gewekt voor alles wat er in Westerwolde te zien en te horen is.”

Het duurde dan ook niet lang voordat Groen de overblijfselen van het lokale verleden in zijn lessen begon te gebruiken. Zo stapte hij ontelbare keren Museum Klooster Ter Apel binnen. Tot en met 2015 altijd samen

met zijn leerlingen. “Het is een parel in Westerwolde. Het is natuurlijk belachelijk dat als je het in je lessen over de Middeleeuwen en kloosterorden hebt, en er staat op vijfhonderd meter afstand van de school een prachtig middeleeuws klooster, je er met de leerlingen niet naartoe zou gaan.”

Toch gebruikte Groen het lokale verleden in zijn lessen vooral als een middel om over te stappen naar de nationale en internationale geschiedenis. “Als je het in je lessen hebt over het kloosterleven in de Middeleeuwen - wat religieus en economisch een belangrijk onderdeel was - en dat duidelijk wilt maken aan je leerlingen, dan heb je daarvoor heel veel woorden nodig. Maar als je de leerlingen meeneemt naar het klooster, wordt het verleden tastbaar. Ik heb het altijd ontzettend belangrijk gevonden dat een stukje geschiedenis tastbaar is en dat geldt niet alleen voor Westerwolde.”

Verzoening

Naast zijn werk als leraar, is Jan Groen altijd maatschappelijk betrokken geweest. Hij is lange tijd bestuurslid geweest van Museum de Oude Wolden. Tijdens deze periode ontwikkelde het museum zich van een verzamelmuseum naar een kunstmuseum. Zo'n vijftienvintig jaar was Groen voorzitter van het plaatselijke 4 en 5 mei comité. “Al die jaren heb ik de Dodenherdenking geleid. Wat mij heel erg aan het hart

Oud-docent Jan Groen naast het oorlogsmonument in Wedderveer. Het monument werd gemaakt door beeldhouwer Wladimir de Vries en op 5 mei 1950 onthuld. Foto: auteur.

ging, was dat hier in een gemeente gelegen aan de grens toch rond die meidagen nog een vijandelijke sfeer tegenover Duitsland bestond. Toen het het vijftigjarige jubileum was van de bevrijding heb ik doorgezet dat ook de Duitse burgemeester van partnergemeente Rhede werd uitgenodigd voor de Dodenherdenking. Dat lag wat gevoelig, maar toch niet zo gevoelig als ik dacht. En ik moet zeggen dat de burgemeester van Rhede toen een schitterende redevoering heeft gehouden bij het monument, waardoor iedereen die tegen zijn aanwezigheid was meteen overstag ging. Vanaf dat moment is het ook een gewoonte geworden om de burgemeester van Rhede uit te nodigen.”

“Ik vond dat een persoonlijke zaak. Ik weet heel goed wat Nazi-Duitsland heeft gedaan, maar na de oorlog is er een ander Duitsland ontstaan en dat Duitsland moet je ook de kans geven. In het kader van verzoening vond ik dat je bepaalde stappen moest zetten. Dit heb ik dan ook met heel veel overtuiging gedaan en ik ben ook heel blij dat dat is gebeurd.”

Pensioen

Inmiddels is Jan Groen al enkele jaren met pensioen, maar stilzitten doet hij nog steeds niet. Eén dag in de week is hij werkzaam bij Vluchtelingenwerk op het AZC-complex in Ter Apel. Daarnaast is hij actief als gids in de Martinikerk in de stad Groningen. Ook geeft hij rondleidingen op de plek waar hij al ontzettend vaak was geweest: “Museum Klooster Ter Apel is één van de mooiste plekjes die ik ken in Westerwolde en zelfs in Nederland. Het was voor mij haast vanzelfsprekend om mij daarvoor op te geven en toe te treden tot het gidsengilde.”

‘Museum Klooster Ter Apel is één van de mooiste plekjes die ik ken in Westerwolde en zelfs in Nederland. Het was voor mij haast vanzelfsprekend om mij daarvoor op te geven en toe te treden tot het gidsengilde.’

Het doceren en de RSG heeft Groen afgesloten. “Die knop heb ik omgedraaid.” Toch reageert hij desgevraagd met een lach op de vraag of hij eigenlijk gewoon nog steeds les geeft tijdens zijn rondleidingen: “Ja, toch wel. Men zegt altijd aan het eind: ‘Je bent zeker leraar geweest.’ Het is een aangeboren afwijking natuurlijk.” ■

Project 'Joods leven in het grensgebied'

Onderzoek naar verbindingen tussen Joodse gemeenschappen

← De vroegere Joodse school aan de Ubbo Emmiusstraße te Leer. Vandaag de dag ingericht als museum en kenniscentrum. Beeld: Geert Volders

De Groninger synagoge wordt gebruikt als cultureel centrum, maar ook voor de eredienst. Foto: Geert Volders.

Met de Tweede Wereldoorlog kwam er een abrupt einde aan de Joodse gemeenschappen in het grensgebied. Hoewel er veel bekend is over het Joodse leven, zijn er nog steeds lacunes in onze kennis. Middels het driejarige project 'Joods leven in het grensgebied' worden de grensoverschrijdende verbindingen tussen de verschillende Joodse gemeenschappen onderzocht. In dit artikel zal de onderzoeksmethodiek worden toegelicht en middels enkele voorbeelden zal het belang van Westerwolde als migratiezone onderstreept worden.

door Juliane Irma Mihan en Geert Volders

Achtergrond en uitvoering

De Landkreis Leer - vanuit de Ehemalige Jüdische Schule (EJS) - en de Stichting Folkingerstraat Synagoge (SFS) in Groningen werken samen binnen dit project dat wordt gefinancierd uit het INTERREG V A-programma Duitsland-Nederland met fondsen van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling. De Provincie Groningen en het Niedersächsische Ministerium für Bundes- und Europa-angelegenheiten und Regionale Entwicklung leveren eveneens een aanzienlijke bijdrage. Het doel van het project is om een beter beeld te krijgen van de totstandkoming van de grensoverschrijdende contacten en de redenen van migratie gedurende meerdere eeuwen. Beide organisaties werken intensief samen, maar er wordt middels verschillende methodieken gewerkt om het doel te realiseren.

In Groningen kennen we de droge (pudding) en natte (ranja) Polak. De pudding van Abraham Josef Polak – AJP – is in Duitsland nog verkrijgbaar en werd tot voor kort in Weener geproduceerd. Beeld: Joods Cultureel Kwartier.

Oral history

Vanuit Groningen werkt de SFS aan een Oral History Project om de grensoverschrijdende contacten te verwoorden en te verbeelden. Verhalen van of over Joden in het grensgebied worden verzameld en publiekstoegankelijk gemaakt. De verhalen hoeven niet per se uit de eerste hand te komen. De generatie die bewuste herinneringen heeft aan de jaren 1930 wordt immers steeds kleiner. Bij dit verhalenproject wordt benadrukt dat het geen wetenschappelijk doel heeft, het draait hier om de orale traditie. De uit deze methodiek voortkomende film- en geluidsopnames worden verwerkt in een (reizende) expositie die op termijn onderdeel zal worden van de vaste expositie in de Groninger synagoge.

Wetenschappelijk onderzoek

De EJS werkt aan een wetenschappelijk onderzoek naar de samenhang van de Joodse gemeenschappen in het Duitse Rheiderland (Bunde, Jemgum, Weener) en in Groningen. Voor dit doel worden voornamelijk literatuur en archieven gebruikt. Het bijzondere van het project is dat dit onderzoek aan beide zijden van de grens plaatsvindt. De onderzoeksresultaten worden gepresenteerd in een symposium, een publicatie en een tentoonstelling.

De tamelijk abstracte bewegingen worden geïllustreerd aan de hand van de verhalen van Joden die in de loop van de geschiedenis besloten te migreren. Soms was men op de vlucht vanwege vervolging of uitsluiting, nog vers in het geheugen ligt de geschiedenis van het nazisme. Soms speelden economische belangen een rol. Bekende voorbeelden zijn de puddingfabrieken van de familie Polak in Groningen en Weener, de graanhandel Watermann in Bunde en Nieuweschans en tot diep in de twintigste eeuw de veehandel. Voor Joden speelden familiebanden een belangrijke rol. Buiten de gemeenschap trouwen was ongewoon, waardoor een partner soms van ver kwam. We zien in de zeventiende en achttiende eeuw dat de vestingen en vooral de Groninger veenkoloniën een grote aantrekkingskracht hebben op nieuwkomers, waaronder veel Joden.¹

Veel Joden kwamen vanaf de zeventiende eeuw als kiepkerel vanuit het Munsterland naar Ostfriesland en Groningen. Beeld: Wikimedia Commons.

Ongelijkheid

Sinds 1796 zijn Joden in Nederland van overheidswege gelijkgesteld als Nederlandse burgers. Voor die tijd kon ieder provincie- of stadsbestuur eigen regels opleggen, want van een eenheidsstaat was op dat moment in Nederland nog geen sprake. Evenals in Groningen, vestigden zich ook in Ostfriesland vooral vanaf de zeventiende eeuw de eerste Joodse gezinnen. Het stadsbestuur in Groningen of de vorst in Ostfriesland kon privilegiebrieven schenken aan Joden die zich in hun rechtsgebied mochten vestigen. Dat betekende niet dat men direct gelijke rechten had. Het aantal Joodse gezinnen werd veelal beperkt middels een vaststaand quotum en er golden economische beperkingen. Lidmaatschap van gilden of (groot)grondbezit was eveneens ongewoon of zelfs verboden. Het is dus niet zonder reden dat veel Joden actief waren in de handel. Wanneer er van overheidswege een verbanning werd uitgevaardigd, kon men het werk op een andere locatie voort zetten.

Onbekend en onbemind

Vanaf 1619 was het stadsbestuur van Groningen ook verantwoordelijk voor Westerwolda. Zodoende kon de stad ook regels uitvaardigen voor de aan het Munsterland en Ostfriesland grenzende heerlijkheid. Gedurende de bijna twee eeuwen heerschappij van de stadsstaat Groningen over Westerwolda zijn er diverse ordonnanties uitgevaardigd die te maken hadden met de vestiging van Joden in het grensgebied. Het meest dramatische voorbeeld is de verbanning uit Groningen in september 1710. 'Zijnde dat door de Jooden van tijdt tot tijdt gestoolen goedt gekoft ende verheeldt wordt, ende daar door de dieverien meer en meer van haar gesoveert worden'.² Bert Schut laat in zijn studies over de Joodse gemeenschappen in Groningen zien, dat de verbanning in 1710 vooral moet worden gezien als symboolpolitiek en niet als een grootschalige vervolging. Het stadsbestuur had problemen met een individu of enkele individuen, maar de gehele groep werd bestraft. Er volgde protest van Joden uit de provincie. Onder andere van Mozes →

Arendts uit Bellingwolde, want zijn woonplaats viel immers ook onder het bestuur van Groningen. Het verbanningsdecreet zou van korte duur zijn en het had met name in Oldambt en Westerwolde geen grote gevolgen.³

Hoewel deze geschiedenis bekend is, weten we niet in hoeverre de verbanning invloed had op de Joodse gemeenschappen in Ostfriesland. Het Cirksena-bestuur staat in de historiografie te boek als tamelijk liberaal ten opzichte van de Joden. Met de Pruisische machtsovername in Ostfriesland kwam in 1744 een einde aan deze liberale koers. In datzelfde jaar werd in Groningen het eerste reglement opgesteld voor de Joodse Gemeente aldaar, in feite de grondlegging en institutionalisering van het gemeentelven. Van gelijkstelling was echter nog geen sprake.

'Zo ordonneren en beveelen wij...'

Met name op reizende Joden ('vreemde Jooden') hield het gewestelijk- en stadsbestuur van Groningen nauw toezicht. Onbekend maakt onbemind? Vele uitdrukkingen in het dialect - zowel in Groningen als Ostfriesland - maakten van Joden stereotypen, vaak met weinig positieve eigenschappen. Ze koom der op aanvlaigh as jeudn op 'n dood peerd. (Ze haasten zich om er als eerste bij te zijn.) Komt d'r in ast gain jeude bist (Tegen een onbekende bezoeker). De bekende historicus en dichter Jaap Meijer uit Winschoten concludeerde dat in de volkstaal 'Jeude' veelvuldig als scheldwoord werd gebruikt, evenals de scheldnaam 'smousen'.⁴ Deze laatste benaming zien we terug in een ordonnantie van de Burgemeesters van Groningen in 1754. Het

stadsbestuur had klachten gekregen vanuit de gilden, dat er 'veele vreemde Persoonen van de Joodsche Natie (...) zwerfende zogenoemde Smaussen' onrechtmatig in Groningen verbleven en handel dreven, ten nadele van de gevestigde gildelieden. Voor het stadsbestuur vormde dit de aanleiding om alle Joden die korter dan vijf jaar in Groningen verbleven ('dese Stad, Stadstafel mitsgaders het Goreght, beyde Oldambten, Wedde en Westerwoldingerland'), bevelen te 'delogeren en vertrekken'. Wanneer men kon aantonen van goed gedrag te zijn, dan kon een uitzondering worden gemaakt.⁵

In de zomer van 1765 ontving het stadsbestuur een verontrustend bericht uit Keulen. 'Nadien alshier een berigt is ingelopen dat zekere bende dieven uit het Rijk en van den Rhijn na beneden tot op de grensen van het Hoog Stift Paderborn komen afzakken en in 400 Joden en 200 Christenen zouden bestaan.'⁶ Kort daarop vaardigde het stadbestuur een ordonnantie uit. Vanaf de Westerwoldse preekstoelen moesten de ordonnanties worden voorgelezen aan de ingezetenen. 'Zo Ordonneren en beveelen Wij dat geene Joden, Mars-Kraamers, Omlopers met Coopman- of soortgelijke Personen in deese Stadt, desselfs Jurisdiction, als meede de Heerlijkheid van Wedde en Westerwoldingelandt zullen mogen koomen ten zij voorsien met een dugtige Pas binnen het Jaar afgegeven.' Deze zinsnede wekt de indruk dat het enkel gaat om uitsluiting van kooplieden, terwijl een dievenbende zich waarschijnlijk heel anders zou manifesteren. Daarom vervolgt de ordonnantie: 'Voorts wordt aan elk en een ieder in deze Stadt, Stads Jurisdiction, en de Heerlijkheid

"En op dat niemand hier van eenige onwetendheid moge voorwenden, zal deesen in de Stadt allome worden geaffigeert, voorts in de Oldambten, het Gorecht, Wedde en Westerwoldingelandt van de Praedikstoelen werden afgekondigd en aangeslaagen ter plaatsen alwaar men gewoon is affixie te doen." Collectie RHC Groninger Archieven.

Sinds 1989 wordt er weer Chanoeeka gevierd in Bourtange. In 2018 ontstak waarnemend burgemeester Leendert Klaassen de sjammas onder toezienend oog van rabbijn Shimon Evers. Ook een delegatie uit het Ostfriesse Esens was hierbij aanwezig. Foto's: Anton Tiktak, Geert Volders.

Wedde en Westerwoldingelandt dewelk niet Publycq als Waardt of Herbergier is bekent, verboden eenige Jooden, Omlopers, Quaksalvers, Gochelaars, Beedelaars of diergelijke Persoonen in hunne Huizen te Stallen of Schuren te herbergen of te vernagten.' We lezen in deze ordonnantie een angst voor het onbekende. Joden worden in één adem genoemd met de voor die tijd al even dubieuze lieden als goochelaars en kwakzalvers.⁷

Belang van het project

Met de emancipatiewet van 1796 konden ordonnanties als deze in Nederland niet meer worden uitgevaardigd. In de negentiende eeuw groeiden de Joodse gemeenschappen op het platteland als nooit tevoren. Aan het begin van de twintigste eeuw lonkte de stad, maar ook het buitenland. De synagogen van Jemgum, Bunde en Nieuweschans deden al voor 1938 geen (reguliere) dienst meer. Vandaag de dag is met name in Ostfriesland weinig meer zichtbaar van het Joodse leven. Vrijwel alle synagogen zijn tijdens de Pogromnacht⁸ vernietigd. Middels het omvangrijke project 'Joods leven in de grensregio' zal inzicht verworven worden over de historische migratiestromen van Joden in Ostfriesland en Groningen. We komen meer te weten over de levenswijze, denkwijze maar ook de verhoudingen binnen de toenmalige maatschappij. We leven in een tijd waarin de landsgrenzen vervagen. Toch is onze kennis over onze burens, maar ook de kennis over ons eigen verleden, vaak beperkt. Naast landsgrenzen, moet helaas geconstateerd worden dat ook morele grenzen vervagen. Antisemitische uitlatingen worden bewust of onbewust het wereldwijde web in geslingerd. Gelukkig zijn er in het grensgebied diverse organisaties die zich inzetten voor de bescherming en instandhouding van het Joodse erfgoed. Denk aan de Vereniging van Vrienden der Synagoge Bourtange, Stichting Joods Erfgoed Groningen en Die Gesellschaft für Christlich-Jüdische Zusammenarbeit. Het project 'Joods leven in het grensgebied' hoopt niet alleen een lacune in onze kennis op te vullen, maar ook bij te dragen aan het maatschappelijke draagvlak voor de erfenis en het erfgoed van de Joodse gemeenschappen in het grensgebied. ■

U kunt helpen! Heeft u herinneringen of kent u verhalen over het Joodse leven in de grensregio? Dan gaan we graag in gesprek! Ook zijn we op zoek naar objecten ten behoeve van de expositie. Neem gerust contact op via info@synagoge groningen.nl.

- 1) Zie ook: E.P. Boon en J.J.M. Lettinck, *De Joodse gemeenschappen in Westerwolde 1656-1950* (Zuidbroek 2004). G.S. Koeman-Poel, *De Joden van Bourtange en Vlagtweddeeen herinnering* (Scheemda 1985).
- 2) Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (RHC GrA), Toegang 2041 Register Feith-stukken Stadsarchief Groningen, inventarisnummer 1143.
- 3) E. Schut, *De joodse gemeenschap in de stad Groningen 1689-1796* (Assen 1995) 45-48. E. Schut, *De geschiedenis van de Joodse gemeenschap in de Pekela's 1683-1942* (Assen 1991) 21.
- 4) J. Meijer, *Tolk van 't olle volk. Joods supplement op het Nieuw Groninger Woordenboek van K. ter Laan* (Heemstede 1984) 36, 37. Zie ook: 'Ostfriesisches Sprachfunde' in: *Jüdisches Leben in Ostfriesland. Begleitmagazin zur Ausstellung 'Im Lichte der Menora* (Norden 2009) 22.
- 5) RHC GrA, Tg. 2188 Plakaten en ordonnanties GAG, inv. nr. 628, 19 juni 1754.
- 6) RHC GrA, Tg. 1605 Stadsbestuur van Groningen, inv.nr. 11243.
- 7) RHC GrA, Tg. 2188 Plakaten en ordonnanties GAG, inv. nr. 708, 13 juli 1765.
- 8) De Pogromnacht – ook bekend als 'Kristallnacht' - was een door de nazi's georganiseerde actie gericht tegen de Joodse bevolking in Duitsland en vond plaats in de nacht van 9 op 10 november 1938, waarbij 1400 synagogen in brand gestoken en gesloopt werden.

Sprekend object

Het MOW | Museum
de Oude Wolden
belicht objecten uit
eigen collectie

Porseleinen urn, vermoedelijk een graforment, rond 1900, verder onbekend

Gedenkglas school
Nieuweschans, 1913

Tastbare herinnering

door Obby Veenstra

In de collectie van het MOW vind je allerhande gedenkgoed, voorwerpen die bedoeld zijn om een herinnering op te roepen of vast te houden. Je vindt alles van een graforment tot jubileumporselein, een stuk hout tot koffiekopjes met het wapen van vroegere gemeentes. Sommige van deze objecten vinden alleen weerklank in de eigen streek, terwijl andere deel uitmaken van een nationale herinneringscultus.

Gedenkobjecten vertellen op hun eigen manier geschiedenissen en zijn daarbij voertuigen van emotie. Een dergelijk object vertelt immers geen vastomlijnd of logisch verhaal. Vaak bevat een object helemaal geen of weinig woorden. Soms is er alleen het object zelf of kent het enkel een datum, een naam, initialen of symbolen. Porselein rondom de monarchie herken je bijvoorbeeld soms alleen aan de toevoeging van een oranjeappel. Bij dergelijke objecten gaat het vooral om losse associaties en gevoelens die mensen ervaren bij het kijken én die mensen onderling herkennen en delen. Voor buitenstaanders zijn gedenktekens niet altijd herkenbaar. Bekend is het verhaal van de toerist die de klaprozen die veel Britten in november opspelden, erg fleurig vond. De klaproos staat echter voor gesneuvelde soldaten.*

Lieux de mémoire

Volgens de Franse historicus Pierre Nora komen 'lieux de mémoire' (plaatsen van herinnering) in het spel wanneer mensen zich de eigenlijke gebeurtenissen niet langer herinneren. Dit zou door de 'versnelling van de geschiedenis' in de moderne tijd zelfs gangbaar zijn geworden. Doordat het symbool de plek van de herinnering inneemt, is het verleden gevoelig voor bewuste en onbewuste inkleuring. Het gaat hier niet alleen om propaganda, maar ook om wensverleden of bijvoorbeeld het weglaten van onwelgevallige feiten bij een geëerd persoon. Denk bijvoorbeeld aan de recente discussie rond onze 'zeehelden'

uit de 'Gouden Eeuw', een term die zelf inmiddels ook al weer ter discussie staat.

Objecten van herinnering

Dit alles maakt de interpretatie van 'objecten van herinnering' interessant. Wat was de bedoeling van het object. Wat zegt het eigenlijk allemaal? Zijn memorabilia van bijvoorbeeld het koningshuis, pas sinds 1815 (of zelfs 1830, toen met de afscheiding van België het land zijn huidige vorm kreeg) enkel souvenirs of bedoeld om de monarchie eeuwig en onveranderlijk te laten lijken en zo te bestendigen?

Dikke eik

Wat de interpretatie van oude objecten bemoeilijkt, is dat wij de betekenis - als moderne kijker - niet altijd meer vatten. Zo lag op een kast in het museumdepot een stuk hout met een datum, dat we pas met de juiste kennis konden plaatsen. Het bleek een deel van de ooit machtige, in 1975 gekapte, eik van Ellersinghuizen**. Toen we het eenmaal herkenden, begrepen we ook in één keer de - voorheen cryptische - inscriptie 2 m; het betreft de doorsnede van de eik: 2 meter. ■

* Na de Eerste Wereldoorlog bloeiden op voormalige slagvelden veel - bloedrode - klaprozen, overigens een effect van het omwoelen van de aarde, waardoor veel zaadjes aan het licht werden blootgesteld.

** op het weblog van Sanne Meijer (sannemeijeronderweg.nl) vind je het verhaal van deze eik.

Porselein in het teken van 'Oranje', begin twintigste eeuw

Gedenkhout eik Ellersinghuizen

Foto: André Dümmer

Rijksmonumentale bouwval in Onstwedde nu écht pronkjuweel

‘Zo’n krotwoninkje zou ik wel willen opknappen!’

Hutplak. Dat was de oorspronkelijke naam van de huidige Oosterholtsweg, net buiten Onstwedde.

Een landelijk weggetje met wat keuterboerderijtjes. Op een daarvan hadden Dinie Wakker en Bert Arends aan het begin van deze eeuw hun oog laten vallen. Niet zonder reden, want klompenmaker Jan Wakker, de grootvader van Dinie, had deze ‘keuterij’ in 1903/4 gebouwd en haar vader was er geboren. Bovendien leek het Bert geweldig om het in bouwvallige staat verkerende boerderijtje te restaureren. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed had niet voor niks het gehele complex, dus ook de bijschuur en stookhut, in 2000 de status van rijksmonument gegeven. Toch duurde het nog tot 2010 voordat ze deze bouwval konden kopen. Voor Terra Westerwolda doen Dinie en Bert verslag van ‘Expeditie Hutplak’.

door Hans ter Heijden

Impressie van
Geert Schreuder:
Klompenmaker Jan
Wakker zaagt hout
om nieuwe klompen
van te maken.
Acrylschilderij,
oktober 2019.

We zitten in de keuken van de inmiddels prachtig gerestaureerde 'arbeiderswoning van het krimpjestyle met dwarsdeel', zoals de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed het boerderijtje omschrijft. Terwijl de koffie pruttelt, steekt Bert van wal: "We hadden al wel het idee dat we een keer landelijk wilden gaan wonen, dus toen we hier in 2004 een keer langskwamen, zei ik tegen Dinie: 'Kijk dit is nou echt zo'n plekje, zo'n krotwoning zou ik wel willen opknappen!'. En ik wist van niks, maar toen zei ze: 'Hier hebben m'n opa en oma gewoond'." Het

was dus haast voorbestemd! "Ja, en toen heeft Dinie's moeder die daar regelmatig kwam, met de familie Meendering, de eigenaren die hier tegenover woonden, een afspraak kunnen regelen. Bijzondere mensen. Bij wijze van uitzondering mochten we het huisje bekijken. We wilden het graag kopen, maar ze zeiden: 'Nee'. Ik heb toen een mooie brief geschreven, iets in de trant van: 'Beste mensen, bedankt dat we het huisje mochten bezichtigen, we willen er graag een woning van maken, het opknappen. Natuurlijk houden we ons →

Het gezin Wakker van Hutplak 3. Klompenmaker Jan Wakker zit met zijn vrouw Berendina Huiting vooraan temidden van hun kinderen, van links naar rechts: Willemetje, Jan (de 'machinist'), Berend, Albert en Harm. Circa 1950.

daarbij aan de regels van de gemeente en van de dienst Monumentenzorg'. Maar via Dinie's moeder hoorden we al dat ze het echt niet wilden verkopen. De brief was ik wel geëindigd met de woorden: 'Als jullie het in de toekomst toch willen verkopen, denk dan aan ons!'

Gunfactor

Jaren later, begin januari 2010, we woonden toen in Scheemda, werden we verrast door een telefoontje van Jan Meendering. Het was een paar dagen na het overlijden van de moeder van Dinie. Na haar te hebben gecondoleerd met dit verlies, vroeg hij of we nog belangstelling hadden voor dit pandje. Natuurlijk was dat nog zo en een afspraak voor een bezoek aan de familie Meendering was snel gemaakt. Na de hele avond gezellig te hebben gepraat met Jan, Geertje en Davina kwam aan het eind van de avond pas het onderwerp ter sprake. Ons bleek dat de gunfactor om de woning aan een telg uit de familie Wakker te verkopen zeer groot was. Dit kwam door de jarenlange nabuurschap tussen de families Wakker en Meendering en de warme vertrouwelijke en vriendschappelijke banden die wederzijds werden gevoeld en gekoesterd. Dit bleek ons overduidelijk tijdens het gesprek.

'Als jullie het in de toekomst toch willen verkopen, denk dan aan ons!'

Excentrieke familie

Als je het in Onstwedde over de familie Meendering had, dan wist iedereen wie dat waren. Een hele excentrieke familie, die hier al sinds circa 1850 woonde. Het verhaal gaat dat ze hier begonnen als keuterboer, maar dat ze wilden doorgroeien, zodat ze meer aanzien zouden krijgen. Daarom hebben ze ook steeds boerderijen met landerijen opgekocht. Vijf kinderen hadden ze, drie meiden en twee jongens. Betje, een van de meisjes, is erg jong overleden; de andere kinderen zijn nooit getrouwd. Volgens de overlevering wilden ze boven hun stand trouwen, maar dat lukte kennelijk niet. Kandidaten die wel met hen wilden trouwen, waren beneden hun stand. Dus dan ging het feest niet door. Of al deze geruchten waar zijn, kan niet worden bevestigd, maar feit is dat ze alle drie vrijgezel bleven. Bij het overlijden van het laatste kind, Davina (die in de 80 was), is alles teniet gedaan. De financiële baten zijn nagelaten aan de kerk."

Bewoners Hutplak 3

Jan Wakker (1872-1954) heeft deze keuterij in 1903/4 gebouwd. Hij was keuterboer, maar vooral klompenmaker. Een gevleugelde uitspraak van hem als iemand kwam vragen of de klompen al klaar waren, luidde: "As d'r aine wacht'n mot mien jong, dan bist doe de eerste".

Zijn eerste vrouw was Grietje Fennema (*1876). Met haar is hij op 5 mei 1900 gehuwd, maar zij is op 12 april 1903 al overleden. Hij heeft hier gewoond met zijn tweede vrouw Berendina Huiting (1879-1966) met wie hij in 1904

Interieur voor de restauratie.

De woonkamer is geheel in de oude staat terug gebracht.
Foto: André Dümmer.

trouwe. Ze kregen hier vijf kinderen: Berend (1905-2005), Harm (1907-1988), Albert (1910-2003), dochter Willemetje (1915- 1999) en Jan (1924-1997), de vader van Dinie Wakker. Hij heeft als laatste van de kinderen de woning verlaten toen hij op 11 juni 1951 in het huwelijk trad met Fenna Luring (1929-2010). Hij werd vooral bekend als 'de machinist' van de dorsmachine van de Onstwedder dorsvereniging.

De moeder van Jan Wakker, Jantje Tempel (1849-1928) heeft enkele jaren bij haar zoon en schoondochter ingewoond. Reden waarom de noordelijke krimp bij de woning is getrokken. De zo ontstane ruimte was eerst in gebruik als woon- en slaapkamer voor opoe Jantje en werd later gebruikt als slaapkamer voor de enige dochter, Willemetje. Na het overlijden van klompenmaker Jan Wakker in 1954 heeft zijn vrouw Berendina Huiting hier nog tot haar dood in 1966 alleen gewoond. Daarna is deze woning verkocht aan de familie Meendering en jarenlang niet meer bewoond geweest.

Dinie: "Mijn vader is hier dus in 1924 geboren en opgegroeid. Mijn ouders zijn later in het dorp gaan wonen, waar ik ook ben geboren en opgegroeid." Bert: "Ik kom van de Kopstukken, ik ben er een van Jan en Griet". Dinie: "De Meenderings zijn ook op Hutplak geboren, maar inmiddels allemaal overleden. Ze hebben niet meer meegemaakt dat wij hier zijn gaan wonen. Het waren boeren en het huisje waar wij nu wonen, gebruikten ze als opslagschuur en voor de stalling van vee. Ze hebben het vooral voor het land dat erbij hoorde, gekocht. Dat deden meer boeren en meestal werden de huizen die erop stonden dan weer verhuurd, maar dat hebben zij nooit gedaan. Ik denk omdat het tegenover hen was, dus vanwege de privacy".

Restauratie

Uiteindelijk kochten Bert Arends en Dinie Wakker dus hun 'droomhuis' en dat was het verrassende begin van het avontuur om het verkrotte pand, dat desondanks de status van rijksmonument had gekregen, te restaureren. Bert: "Met deskundige ondersteuning en begeleiding van Holstein Restauratie Architectuur en een kwalitatief hoogwaardige uitvoering van het werk door Brands Bouwbedrijf, is dat volgens ons goed gelukt".

Ook de bedstee is nog in de voorkamer aanwezig.
Foto: André Dümmer.

Krimpjesstielwoning

De verschijningsvormen van zowel de keuterij als de bijgebouwen (stookhut en bijschuur) zijn ongewijzigd gebleven, terwijl het voorhuis en de hal geheel in de oorspronkelijke staat zijn teruggebracht, met behoud van alle oorspronkelijk aanwezige elementen, zoals bedsteden, schouw, kelder, e.d. Het volume en de originele bouwstructuur, evenals de indeling en de inrichting zijn compleet en het totale complex is zeer authentiek bewaard gebleven.

Krimpen

Aan beide zijden van het voorhuis van de keuterij bevonden zich krimpen. De een iets dieper dan de ander. Het is dus een zogenaamde krimpjesstielwoning. Het achterhuis bestond uit een dwarsdeel, in gebruik als koeienstal en hooizolder. Bij een dwarsdeelboerderij werd de grote deeldeur naar de zijkant van de boerderij verplaatst om op de deel hooi te kunnen opslaan. Het voorhuis bestaat uit een halletje en de woonkamer met twee bedsteden, een servies- en een kledingkast, met daaronder een opslagkelder. Op de vloer waren brede planken, gelegd op balken in het zand. De muren waren gemetseld met rode bakstenen, waarover een stuclaag. Het plafond bestond uit brede dikke balken, voorzien van brede planken.

Inrichting

Er was een open haard, met gietijzeren vloer en achterwanden, daarboven een gemetselde schouw tot de zolder. Het rookkanaal op de zolder is slechts de pijp; de schoorsteen is gebouwd op een constructie van vier palen en dwarsbalken. Bij de restauratie is geconstateerd dat in 1903 geen sprake was van een kachel, maar het gebruik van open vuur. Onder de planken was namelijk in steen een plek voor een open haardvuur opgemetseld, met daaromheen een haardhekje, om het vuur van de houtblokken op z'n plaats te houden. Later is een kachel aangeschaft die was geplaatst onder de schouw op de ijzeren plaat.

De onderste helft van de wanden zijn voorzien van lambrisering, bestaande uit schrootjes. De wand van de bedstee is geheel van hout, inclusief de deuren. De drie grote buitenramen zijn originele →

schuiframen, waarbij de bovenramen zijn voorzien van zogenaamde arbeiders-glas-in-loodramen. Deze ramen waren voorzien van geschilderde figuratie, omdat men zich echte glas-in-loodramen financieel niet kon veroorloven. De woning is enkele jaren na de bouw uitgebreid. Hierbij is de krimp op de noordzijde bij de woning getrokken. Dit valt af te leiden uit een bouwspoor (aanhechting metselwerk) in de voor- en zijgevel en de aanwezigheid van een raam tussen de woonkamer en deze uitbouw. Tijdens de restauratie bleek de binnenmuur ingevoegd te zijn en voorzien van spouwankers. De uitbouw bestond uit een halletje en een kamertje dat dienst deed als extra slaapkamer. Eerst voor opoe Jantje Wakker-Tempel, de moeder van Jan Wakker, en later voor dochter Willemetje.

Hal

In de hal bevond zich nog de originele koperen waterpomp. Ook werd de hal wel gebruikt om te koken en voor de opslag van o.a. etenswaren en drinken. De koperen waterpomp stond via een ondergrondse buis in verbinding met een grondwaterput, opgetrokken met turf. De keuterij beschikte niet over dakgoten. Dus voor drinkwater was men volledig aangewezen op grondwater uit deze put.

De hal aan de oostzijde, bij de entree tot de woning, bevatte afgezien van de buitendeur en een zijraam, drie binnendeuren. Een gaf toegang tot de woonkamer; een tot de kelder en de laatste gaf toegang tot de dwarsdeel. De vloer van de hal was van gestampt beton en was ossenbloedrood van kleur. De wanden waren wit gestuct, doch tot halverwege was daar op een specifieke wijze middels handwerk figuratie aangebracht. Tot 1924 had men nog niet de beschikking over elektriciteit. Deze is pas op 7 juli 1924 gerealiseerd, een paar weken na de geboorte van de jongste zoon Jan. De datum staat op de binnenkant van het meterkastje, net als de naam van de eigenaar: J. Wakker.

Dinie Wakker en Bert Arends in de krimp bij de voordeur, op dezelfde plek waar ooit oma Wakker samen met tante Willemetje en neefje Albert Arnoldus poseerden (zwart-witfoto, 1945). Foto: André Dümmer.

Dwarsdeel

De dwarsdeel bestond uit een ruimte van 8 bij 6 meter. Langs de gehele achtergevel bevond zich de koeienstal. De koeien stonden met de koppen tegen de achtergevel en achter de koeien liep de grup voor de opvang van mest en gier. De koeien stonden en sliepen op een vloer van gestampt beton en boven de koeien was een zolder gerealiseerd voor de opslag van hooi en dergelijke. Vanwege gebrek aan woonruimte bevond zich tussen de koeien een plekje dat diende als slaapplek. Bij de restauratie is die plek ontdekt. De vloer was daar namelijk keurig met beton afgewerkt en ossenbloedrood van kleur. Jan Wakker, de vader van Dinie, sliep hier. Dinie: "Als kind zei ik wel eens: 'Wat is het koud, mag de kachel aan!'. Dan zei mijn vader: 'Ach je weet niet wat kou is. Als ik het 's nachts koud had, hield ik m'n voeten tegen de koe aan, dat was lekker warm'."

Stookhut

Het dagelijks leven gedurende het hele jaar speelde zich grotendeels in en rondom de stookhut af. Hier werd het eten gekookt en ook water voor de was en de voederaardappels voor de kippen en varkens. Als in het najaar aan huis werd geslacht, werd hier het water gekookt om het varken te ontdoen van huid en haar, werd het vlees gekookt en geweekt, enz. Ook werd in de stookhut overdag geschaft, gegeten en koffie en thee gedronken. Alleen 's avonds en in de winter gebeurde dit in de woonkamer.

Bijzonder aan deze stookhut zijn de aanwezigheid van een drietal gietijzeren raampjes met bladmotief. De stookhut vervult nu de functie van 'kleinste museum

van Nederland'. Hierin zijn allemaal handwerktuigen die in de landbouw zijn gebruikt, verzameld.

De bijschuur

De schuur bestaat uit twee delen. De wagenschuur voor de opslag van landbouwgereedschap en werktuigen, kruiwagen, wipkarren, lorrie. Achter de schuur bevindt zich het kippenhok. De functie van bijschuur is bij de restauratie veranderd in verblijfs- en/of logeerruimte. In het zicht zijn zoveel mogelijk de gemetselde stiepen behouden, met daarop de drie oude gebinten. Ook is de oude toegangsdeur tot het kippenhok nog origineel.

Toilet

De arbeiderswoning beschikte niet over een zelfstandig toilet, bijvoorbeeld een 'schijthuisje' in de woning of daarbuiten. Als toilet was een emmer in gebruik. Deze was aanwezig op de dwarsdeel en werd, voor zover bekend dagelijks geleegd op de mesthoop bij de overburen, de familie Meendering.

Bij de restauratie in 2011 is deze woning voorzien van alle moderne voorzieningen, o.a. vloerverwarming en ventilatiesystemen. Natuurlijk is er nu ook een moderne badkamer, een 'zwevend' toilet en hoeft je je grote boodschap niet meer bij de burens op de mesthoop te gooien.

Gaaf

Het is een mooi verhaal dat Dinie Wakker en Bert Arends vertellen. Je zoekt een landelijk gelegen 'opknappertje' en stuit bij toeval op de 'keuterij' van voorouders. Heel bijzonder is dat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed het complex - arbeiderswoning, bijschuur en stookhut - in 2000 de status van rijksmonument geeft. Temeer, omdat in de argumentatie staat: "Zowel in- als exterieur konden van de eigenaar niet bekeken worden". Van de familie Meendering mochten de medewerkers van de Rijksdienst kennelijk niet eens het erf op, laat staan binnen een kijkje nemen. Dus alleen gezien vanaf de Oosterholtsweg werd dit complex tot rijksmonument verklaard. Daar waren trouwens genoeg argumenten voor: het complex vond men van algemeen belang vanwege architectuurhistorische, cultuurhistorische en stedenbouwkundige waarde en als voorbeeld van een complex uit het einde van de negentiende eeuw in de provincie Groningen. Maar ook vanwege de traditionele vormgeving en detaillering en de vrij hoge mate van gaafheid van het complex en de zeldzaamheidswaarde. En last but not least: vanwege de fraaie ligging in het open landschap.

Dat was in 2000. Toen was de mate van gaafheid nog 'vrij hoog' (vanaf de weg gezien!). Tien jaar later, toen Dinie en Bert het kochten, was het een bouwval. Zij zetten de schouders eronder, restaureerden het en ik ben ervan overtuigd dat als de Rijksdienst nu zou komen kijken, zij de gaafheid als *superieur* zullen kwalificeren. Een rijksmonumentale bouwval werd een écht pronkjuweel! ■

Tenzij anders vermeld komen de foto's uit de collectie van Dinie Wakker en Bert Arends.

Klompensmaker Jan Wakker aan het werk. Binnen en buiten. 1936.

Jan Wakker jr. (de vader van Dinie) als 'de machinist' op de dorsmachine. Jaren tachtig.

Landbouwgereedschap in het 'kleinste museum van Nederland'. Foto: André Dümmer.

Mensenoffers in het moeras?

Oude vermoedens, nieuwe theorieën

Tweehonderd jaar geleden werd hij ontdekt: een houten weg, dwars door het veen van Valthe naar Ter Haar. Toentertijd, in 1818, gaf dat aanleiding tot de wildste speculaties. De meeste daarvan zijn weerlegd. Voor de meest gruwelijke lijkt - bij de huidige stand van onderzoek - voorlopig het meeste bewijs.

door Alderik Visser

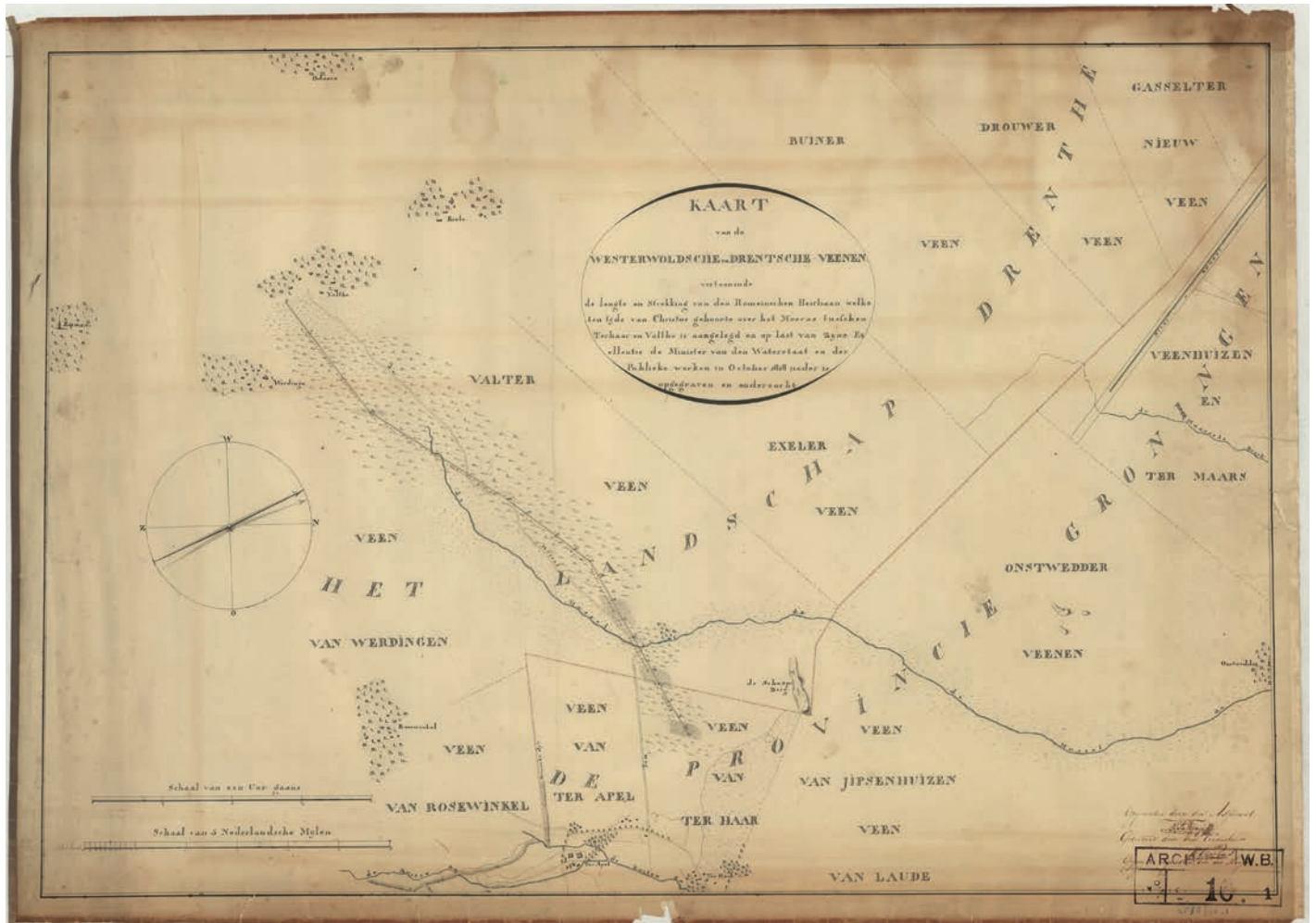
Valtherbrug

In mei 1818 legde J.W. Karsten, weg- en waterbouwkundige in dienst van de overheid, in het veen bij Valthe een stuk van een houten brug bloot. Nader onderzoek, later in het jaar, leerde dat het geen brug was, maar een heuse weg, twaalf kilometer lang maar liefst, van Valthe naar Ter Haar, net boven Ter Apel.¹ De vondst van deze Valtherbrug was een enorme sensatie, en gaf aanleiding tot veel speculatie.

Karsten zelf hield het er in zijn *Verslag wegens het oude planken voetpad tussen Ter-Apel en Valthe* (1819) op dat pad door de Romeinen moet zijn aangelegd om troepen te verplaatsen ('*heirbaan*'). De geschiedschrijver Tacitus (ca. 50 – 120) had immers geschreven dat de Romeinen in ons land zulke wegen hadden aangelegd, en locals uit Westerwolde, die de planken in het veen eerder al hadden ontdekt, noemden het ook 'Romeinse brug'. Deze theorie werd tot in de 20e eeuw nog aangehangen en onder andere ook aan kinderen op de basisschool geleerd. Anderen meenden evenwel dat de Veenbrug uit de Tachtigjarige Oorlog moest stammen, en dus geen

Romeinse, maar opstandige Hollandse troepen had moeten vervoeren. Omdat de plankieren op flinke diepte gevonden waren, vermoedden de meesten echter een oudere oorsprong. Was het dan een weg die de Hondsrug met de Bourtange moest verbinden, en zo handel mogelijk maakte tussen verschillende stammen of groepen? Of was het, zoals men rond 1840 ging hopen of vermoeden, een restant van de mythische stad Hunslow, het 'nest' van de schikkelijke 'Huynen', de reuzen die ooit de hunebedden bouwden? (Woud, 1990: 60 – 61).

Andere 'restanten' van deze ingebeelde stad, zoals die gevonden werden in de buurt van Valthe en Exloo, zijn geïdentificeerd als *celtic fields*: prehistorische akkers met muren van zwerfkeien. Dat duidt op bewoning door mensen die aan landbouw deden. Die waren er aan het begin van onze jaartelling wél in Drenthe, maar waarschijnlijk niet in het drassige Westerwolde. En dus werden 2000 jaar geleden 48.000 planken gezaagd om een pad te leggen van iets naar niets – een inspanning van een enorme proportie. Maar waarom? We weten het niet, althans niet met zekerheid.

“Kaart van de Westerwoldsche en Drentsche veenen, vertoonende de lengte en strekking van den Romeinschen heirbaan welke ten tijde van Christus geboorte over het moeras tusschen Terhaar en Valthe is aangelegd en op last van zijne excellentie de minister van den Waterstaat en der Publieke Werken in October 1818 nader is opgegraven en onderzocht.” Collectie Groninger Archieven 817.2518

Nerthus

Speculatief was ook het idee dat de Valtherbrug een religieus doel diende. Gebruikten de Friezen haar voor hun jaarlijkse tocht naar de Upstalboom? Was zij getuige van andere, nog mysterieuzer ritën? Ook zulke theorieën werden al in de 19e eeuw geopperd, verworpen, maar toch weer aangehangen: wat beter dan godsdienst verklaart de ijver om zoiets aan te leggen?

Scholierensite entoen.nu noemt ritueel gebruik als de derde mogelijke functie van de Valtherbrug. In zijn nieuwe *Geschiedenis van Drenthe* (2018) oppert ook provinciaal archeoloog Wijnand van der Sanden dat de veenbrug een religieuze functie moet hebben gehad. Veenlijken die gevonden zijn aan de Westerwoldse kant (1894) en aan Drentse zijde (1904) maken aannemelijk dat er hier ooit mensen geofferd zijn. Van dezelfde Tacitus hebben we bovendien een beroemde beschrijving van een rite ter ere van een vruchtbaarheidsgodin met de naam Nerthus, die ook wel geïdentificeerd wordt met Freya (van Vrijdag):

“Op een eiland in de Oceaan ligt een ongerept heilig woud met daarin een aan [Nerthus] gewijde wagen, die is afgedekt met een doek, alleen aan te raken door de priester. Hij merkt →

De brug blootgelegd. Foto uit 1936.

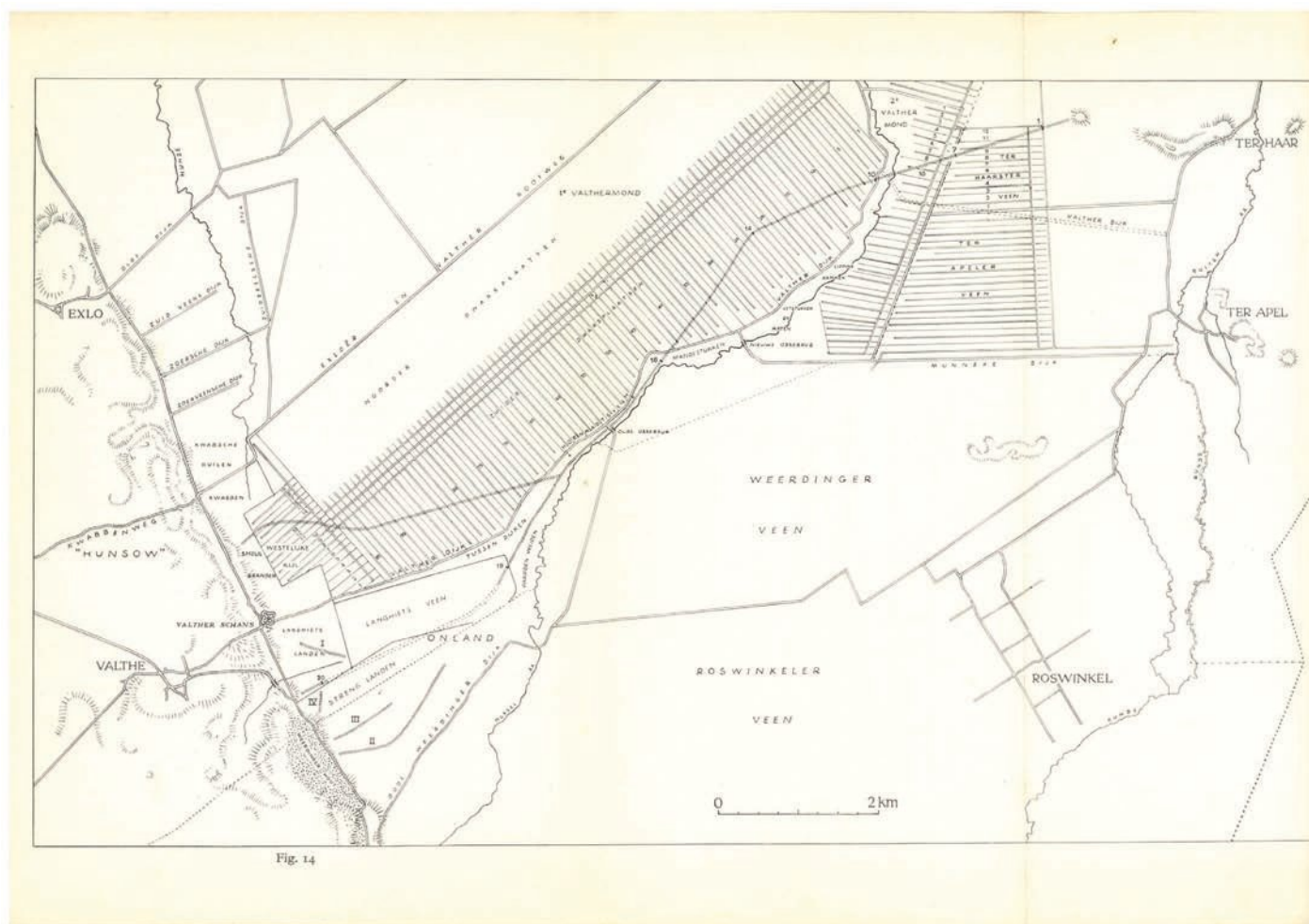
het wanneer de godin in haar heiligdom aanwezig is. Dan rijdt zij rond, door koeien getrokken, waarbij hij haar met groot eerbetoon begeleidt. [...] Haar wagen, de doek en (voor wie het wil geloven) de godheid zelf worden gewassen in een meertje ergens achteraf. Dit wordt gedaan door dienaren die onmiddellijk in datzelfde meertje worden verzwoegen. Vandaar de geheimzinnige huivering en het taboe op kennis van wat alleen ten dode opgeschrevenen mogen zien.”

Tacitus schrijft hier over de Longobarden, ergens in het Noorden van het huidige Duitsland, en baseert zich op verhalen uit de tweede hand. Of zo'n godin ook hier op deze manier vereerd is, weten we niet zeker. Met enige omzichtigheid kunnen we er niettemin van uitgaan dat rituelen als deze een wijde verbreiding kenden (Schuyf, 2019). Veenlijken zijn opgedolven in het hele gebied van de Noordzeecultuur, dus behalve in Noord-Nederland ook in Duitsland, Denemarken en Engeland. In het veen tussen Drenthe en Westerwolde en ook elders zijn wagenwielen en andere offers aangetroffen. Mogelijk was de Valtherbrug dus het pad waarop karren de beschreven rituele tochten maakten. Aan het eind ervan, of waar dan ook, zijn mensen het moor in geduwd – hetzij levend, hetzij ritueel gewurgd, mogelijk zelfs met kar en al.

Spanningen

Boven de Limes, de natuurlijke grens van het Romeinse rijk, woonden Friezen, Saksen en andere Germaanse stammen – zo althans hebben velen dat op school geleerd. In werkelijkheid weten we niet zeker of die stammen Germaans waren of Keltisch, en of die 'stammen' inderdaad de soort van vaste groepen waren die we ons daarbij voorstellen. Wat we van prehistorische 'Nederlanders' weten, weten we uitsluitend via de Romeinen, buitenstaanders met wie alleen op afstand of in oorlog contact was. Naar de belevingswereld van deze 'Germanen', en dus ook hun kosmologie en hun godenwereld, kunnen we alleen maar gissen. Een tocht over de brug – dwars door het veen – kan symbolisch de weg zijn geweest van de ene wereld naar de andere; het offeren van mensen en dingen een manier om contact te leggen met de natuur en het mysterieuze landschap.

Ondanks alle onzekerheid probeert Van der Sanden de bouw van de Valtherbrug ook te verklaren. De komst van de Romeinen in onze streken (vanaf 50 voor Christus), en hun pogingen om ook het gebied ten noorden van de Rijn te onderwerpen (tot 47 na Christus), zal stress hebben veroorzaakt bij de inheemse Kelten / Germanen. Ook kan het geleid hebben tot sociale veranderingen

Precieze bepaling van de ligging van de Valtherbrug (overgenomen uit Zeist, 1958). Ook de mythische stad Hunsow / Hunslow is in deze kaart ingetekend.

binnen en tussen de stammen, die eveneens spanningen veroorzaakten. Intensivering van geloof en herbevestiging van oude rituelen is daar een gebruikelijk antwoord op – 2000 jaar geleden was dat niet anders dan nu. Mogelijk is het aantal rituele moorden in ieder geval tijdelijk ook gestegen.

Als ook deze theorie klopt, dan maakt dat de Valtherbrug nog steeds geen Romeinse *heirbaan*, maar hebben we haar indirect wel degelijk aan de Romeinen te danken. ■

Detail van een schoolkaart over 'Nederland in den Romeinschen Tijd.' "Door de Drentsche moerassen legden, naar veelen meenen, de Romeinen houten wegen, waarvan in de zoogenaamde Valtherbrug nog sporen aanwezig zijn." (Jong & Poelje, 1920, kaart I)

Literatuur

Jong, J.W., Poelje, A.G. van (1920) *Geschiedenisatlasje voor de lagere school*. Groningen / Den Haag: Wolters.

NN (2016). *Valtherbrug - een veenweg uit de ijzertijd*. <https://kunst-en-cultuur.infonu.nl/geschiedenis/169615-valtherbrug-een-veenweg-uit-de-ijzertijd.html> bezocht op 12 augustus 2019.

NN (ND). *De weg is weg*. <https://www.entoen.nu/nl/drenthe/drenthe-vo/de-weg-is-weg> bezocht op 12 augustus 2019.

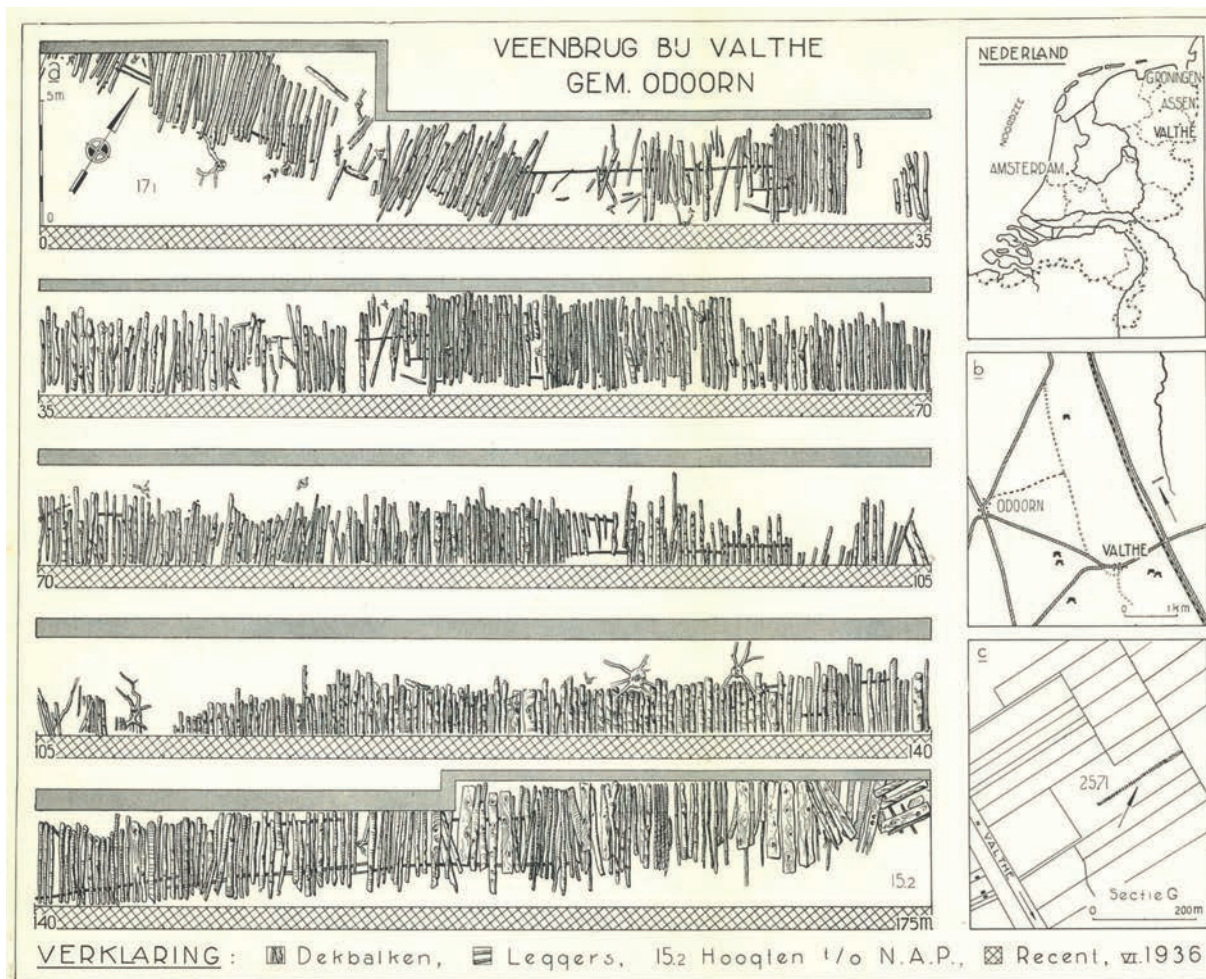
Sanden, W. van der (2018). *Nieuwe Geschiedenis van Drenthe – een archeologisch perspectief*. Assen: Van Gorcum (met name pp. 210 – 216).

Schuyf, J. (2019). *Heidense Heiligdommen. Zichtbare Sporen van een verloren Verleden*. Utrecht: Omniboek.

Woud, A. van der (1995). *De Bataafse Hut. Verschuivingen in het beeld van de geschiedenis (1750 – 1850)*. Amsterdam: Meulenhoff.

Zeist, W. van (1958). *De Valtherbrug*. In: *Nieuwe Drentsche Volksalmanak LXXVI*: 21 – 49.

- i) Wikipedia e.a. noemen, in navolging van Karsten (1819) vaak: van Valthe naar Ter Apel. Heel precies liep het houten pad van Smeulbranden, net boven de Valtherschans naar een zandheuvel, oostelijk van de buurtschap Ter Haar (Zeist, 1958).

Kaart van de heropgraving van de Valtherbrug, 1936.

Eerste openbaar vervoerregeling in Ter Apel

De postkoets in Ter Apel

Tegenwoordig is het maar een kleine moeite om van Ter Apel naar Winschoten te reizen. Je stapt in de auto en een half uurtje later ben je in Winschoten. Vroeger, pakweg een 100-150 jaar geleden, was dat wel anders. Van een auto had men nog nooit gehoord en regelmatig gebeurde het dat mensen de afstand moesten lopen. Het was dan acht of tien uren gaans.

door Jakob Been

Jan van der Laan, hier op een foto van rond 1940, was voor zover bekend de eerste en enige inwoner van Ter Apel die een postkoetsonderneming had. Foto: collectie mevrouw A. Bentlage-Hooiveld.

Van oudsher was Ter Apel een klein dorpje, gesitueerd rond het klooster. Er waren nauwelijks verbindingen met andere dorpen, maar dat veranderde toen in 1856 het kanaal vanuit Stadskanaal Ter Apel bereikte. Toen ontstond ook het openbaar vervoer in deze contreien. Eerst over water met de trekschuit, maar al kort daarna begon de postkoets - ook wel omnibus genoemd - te rijden. Dat was in die tijd vrij eenvoudig. Er waren geen regels waaraan men zich moest houden.

Lange reistijden

Postkoetsverbindingen ontstonden rond 1860 en eindigden rond 1910-1915 in Westerwolde. Meestal waren het boeren, die er een 'handeltje' in zagen. Ze kochten een koets waarin meestal plaats was voor vier tot acht personen en maakten in de plaatselijke dorpskrantjes bekend waar en wanneer ze gingen te rijden. Meestal was dat maar één keer per week en had men ook een vaste route. De koets werd getrokken door één of twee paarden en zo kreeg bijna ieder dorp

in die tijd wel een omnibusdienst. Bekende namen uit die tijd waren de gebroeders Slim, later Berend van der Laan uit Musselkanaal, Lottering en Kloosterman uit Stadskanaal en Hoving uit Bellingwolde. Enkelen van hen hadden Ter Apel als eindstation, anderen gebruikten Ter Apel als tussenstation. Spelbrink uit Muntendam reed bijvoorbeeld via Ter Apel naar Rütenbrock. Reizen met de postkoets ging echter niet snel. Een reis tussen bijvoorbeeld Veendam en Ter Apel duurde maar liefst vijfenhalf uur.

Mocht de 'handel' een beetje tegenvallen doordat er te weinig klandizie was, dan kon men er gewoon weer mee stoppen. Het viel natuurlijk ook niet mee. In de tijd tussen 1870 en 1900 bestonden er nog maar nauwelijks verharde wegen in Westerwolde. De paarden moesten dan over zandwegen ploeteren en er ontstonden diepe sporen doordat koetsen vaak over hetzelfde spoor reden. Na een regenbui stonden de sporen in de weg vaak vol water en als het even tegenzat, zogen de raderen van de

koets zich vast in de modder. De passagiers werden vaak heen en weer geschud en stapten er weer geradbraakt uit. Toch was het een hele vooruitgang. Men hoefde niet meer te lopen!

Internationale dienstregeling

In Ter Apel was er zelfs een internationale postkoets. Na de aanleg van het kanaal tussen Haren en Rütenbrock (1871-1878) opende de Deutsche Post een postkoetsverbinding die begon bij het spoorwegstation in het huidige Haren-Emmeln. Toen het kanaal tussen Nederland en Duitsland met elkaar werd verbonden (1881), werd ook de route van de postkoets door de Deutsche Post vanaf 1882 uitgebreid naar Ter Apel. Het eindpunt lag bij het pas geopende Hotel Beckmann. Waarschijnlijk zal dat geen toeval zijn geweest. Beckmann was ook een Duitser van geboorte. Deze dienstregeling bleef bestaan tot juli 1914 om te stoppen bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

*Tussen Veendam en Ter Apel
duurde de rit met de postkoets
maar liefst 5½ uur*

Postkoetsonderneming in Ter Apel

Was er dan geen inwoner van Ter Apel die een omnibusverbinding opzette, zult u zich misschien afvragen. Jazeker wel! Jan van der Laan was een zoon van eerder genoemde Berend van der Laan en hij trouwde in 1900 met Grietje Stoker. Zij was geboren in Ter Apel en daar gingen ze na hun huwelijk ook wonen. Ze begonnen een boerenbedrijf, maar vrijwel direct gingen ze ook rijtuigjes verhuren aan welgestelde inwoners van Ter Apel. Ook begon Jan van der Laan met een omnibusdienst vanuit Ter Apel naar Musselkanaal en later naar Stadskanaal. In 1906 werd er zelfs een omnibusdienst opgestart vanuit Ter Apel naar Winschoten via Onstwedde.

Het is niet precies bekend wanneer Van der Laan stopte met zijn omnibusdienst. Rijtuigjes bleef hij nog wel enige tijd verhuren. In 1930 ging het boerenbedrijf aan de Kloosterveenweg in vlammen op. Jan van der Laan was niet alleen boer, maar hij had ook een reinigingsdienst voor Ter Apel en omstreken. Bovendien was hij ook nog lijkwagenkoetsier. In 1942 ging Jan van der Laan met pensioen en werd 'zijn groote boerenbehuizing' verkocht aan de familie Van der Zwaag. De boerderij tegenover het spoordok is bij de novemberstorm van 1972 verwoest en niet meer opgebouwd. Door de toenmalige bewoners is in het jaar daarop (1973) een nieuw huis gebouwd met een grote schuur. Jan van der Laan overleed in Weiteveen op 78-jarige leeftijd op 3 april 1956.

De omnibusdienst verdween net zo snel als hij was opgekomen. De vooruitgang was niet te stoppen en al gauw – vanaf 1895 – was de paardentram het summum van het openbaar vervoer in Ter Apel, later gevolgd door

de stoomtram en de trein. Tegenwoordig is van dat alles nauwelijks nog iets terug te vinden... ■

Dit artikel is een bijdrage van de Historische Kring Ter Apel.

Bronnen:

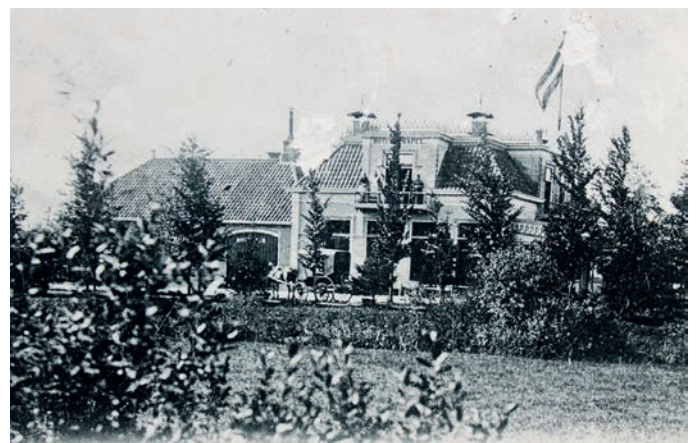
J. Been, *De geschiedenis van het openbaar vervoer in Ter Apel* (2017).

1895-1900. De postkoets voor hotel Beckmann aan de Hoofdstraat. Foto: collectie H. Eenjes.

10 december 1910. Langs de Hoofdstraat staat ter hoogte van Hotel Beckmann een postkoets te wachten. Foto: collectie G.J.H. Drenth.

1896-1900. Voor Hotel Ter Apel staat een privé-rijtuigje. Foto: collectie H. Eenjes.

Tweede Wereldoorlog

‘Gaan wij nu dood?’

Bommen op Bellingwolde

Bij oudere Bellingwolders staat het nog in hun geheugen gegrift: het bombardement van 25 juni 1943. Twee kinderen van toen blikken terug: Gerhardus Jurjen Oterdoom en Willem Heero Dinkla.

door Tjarko van Dijk

Boerderij van de familie Dinkla. Collectie Dinkla.

Op 25 juni 1943 stegen 's morgens vroeg van diverse bases in Engeland 275 Amerikaanse B-17 bommenwerpers op voor een bombardementsvlucht met Hamburg als doel. De weersomstandigheden boven de Noordzee waren slechter dan verwacht. De vliegers werden er met een dicht wolkendek geconfronteerd, waardoor het vrijwel onmogelijk was om aanvalsformaties te vormen. De missie was hierdoor al bij voorbaat nagenoeg kansloos. Diverse vliegtuigen gaven de missie daarom op, andere bereikten niet Hamburg maar bombardeerden gelegenheden in Noordwest-Duitsland. Naderhand bleek, dat van de 275 bommenwerpers niet meer dan 167 toestellen daadwerkelijk bombardementen hadden uitgevoerd.

Drie doden en een enorme ravage

Een deel van de terugkerende vliegtuigen, vloog op 25 juni tussen Oldenburg en Bellingwolde. Waarschijnlijk hadden zij kort daarvoor de missie opgegeven en koers gezet richting Engeland. Omstreeks negen uur in de morgen werden deze bommenwerpers vlak voor de Duits-Nederlandse grens - niet ver van Bellingwolde - aangevallen door Duitse jagers. In het nauw gedreven, wierpen zij hun bommen af bij Bellingwolde in de veronderstelling nog boven Duitsland te zijn. De toestellen vlogen dwars over de Hoofdweg tussen de boerderij van de familie Dinkla en het voormalige postkantoor. Op Bellingwolde vielen toen meer dan 1000 bommen, waarvan de meeste aan weerszijden van het dorp terecht kwamen. Hadden de vliegtuigen in de lengterichting van het dorp gevlogen, dan waren de gevolgen nog veel groter geweest. Desondanks was de ravage zeer groot. Vele woningen werden zwaar beschadigd en er vielen drie dodelijke slachtoffers. Tjabina Koens, een meisje van zeven jaar oud, de 33-jarige schipper Nies de Jonge, die met zijn schip bij de Rhederbrug lag en de bejaarde heer Heiko Diddens die aan de Hoofdweg woonde. Zijn huis werd door een blindganger getroffen die een gat sloeg van de zolder tot de kelder. Hij viel toen vanuit zijn slaapkamer in de kelder en aan de verwondingen die hij daarbij opliep, overleed hij een paar uur na het bombardement.

Over het bombardement van 1943 en de indruk die dat heeft gemaakt op de bewoners van Bellingwolde is uitvoerig geschreven door Ab. A. Jansen in *Sporen aan de hemel*.¹ Daarin komen vooral de herinneringen van volwassenen aan bod. Hoe kinderen dit hebben ervaren, komt daarin minder aan de orde. Twee kinderen van toen die nog altijd herinneringen bewaren aan die fatale dag, zijn Gerhardus Jurjen Oterdoom en Willem Heero Dinkla.

Gerhard Oterdoom

Gerhard Oterdoom was destijds drie jaar oud en woonde aan de Hoofdweg in de boerderij Rigtersheert. Op mijn

De nog steeds zichtbare inslagkrater van het bombardement van 1943 achter Museum de Oude Wolden. Foto T. van Dijk.

De Westerschool in Bellingwolde omstreeks 1932. Collectie RHC De Groninger Archieven.

vraag wat hij zich van dit bombardement herinnert, vertelt hij: "Mijn grootvader had mij voordat het bombardement begon mee naar buiten genomen om langs onze landerijen te wandelen. Toen kwamen de vliegtuigen en vielen er bommen steeds dichterbij. Mijn grootvader zocht toen dekking in een droge sloot naast onze boerderij, waar mijn ouders ook naartoe waren gevluht. Om mij te beschermen ging mijn grootvader boven op mij liggen. Ik kan mij nog herinneren, dat het heel erg angstig was. In het verslag over die dag, dat mijn moeder geschreven heeft, staat dat ik toen geroepen heb: 'Gaan wij nu dood?'² En later toen ik groter werd, had ik veel angst voor onweer. Want dat geluid herinnerde mij weer aan dat bombardement. Dan kroop ik in een kast, helemaal in het donker. Het was een fobie geworden, zal ik maar zeggen. Langzamerhand is dat wel wat →

1) A. A. Jansen, *Sporen aan de hemel. Kroniek van een luchtoorlog*. Deel I januari-september 1943. Baarn, 1979. 161-176.

2) J.H. Oterdoom-Lula, *Vrijdagmorgen 25 juni 1943 omstreeks 9 uur*. Ongepubliceerd verslag van de herinneringen van mevrouw J.H. Oterdoom-Lula aan het bombardement op Bellingwolde op 25 juni 1943.

Sporen van het bombardement van 1943 in de akkers van W. Dinkla. Het graan heeft hier een andere kleur door de grond waarmee de bomkrater is opgevuld.
Foto T. van Dijk.

Wim Dinkla op ongeveer 12-jarige leeftijd.
Collectie Dinkla.

afgezakt, maar in de beginjaren en in mijn jeugdijaren heb ik daar veel last van gehad”.

Willem Dinkla

Op die dag was Willem Dinkla, die toen twaalf jaar oud was, 's morgens zoals altijd gewoon naar school gegaan: de Westerschool aan de Hoofdweg in Bellingwolde. “Ik zat bij meester Jansen in de klas en om ongeveer negen uur hoorden we vliegtuigen aankomen. We holden naar het raam om te gaan kijken. Het was half bewolkt weer, maar tussen de wolken door kon je de vliegtuigen zien. Er was toen ineens een geweldig lawaai. Vlakbij het witte huis naast de meesterswoning was een bom ontploft. We zijn toen door het oog van een naald gegaan. Als dat vliegtuig die bom een seconde later had laten vallen, was de school geraakt geweest.”

Weet je nog hoe de kinderen in de klas toen reageerden?

“Het heeft allemaal maar heel kort geduurd, maar de kinderen waren, dat zul je begrijpen, heel erg van slag. Toen kwamen al gauw de ouders op school om te kijken hoe het afgelopen was. Ik herinner mij nog goed, dat de manufacturer Ter Harkel naar school kwam. Hij had een zoon op de Westerschool. Zijn huis en het ernaast gelegen Café Centraal werden door bommen geraakt en waren daarbij zwaar beschadigd. Hij had nachtdienst gehad en lag op bed, toen het bombardement begon. Bebloed vanwege verwondingen die hij had opgelopen

toen zijn huis geraakt werd en half gekleed, omdat hij geen tijd genomen had om zich aan te kleden, was hij direct na het bombardement naar de Westerschool gerend om te kijken hoe het daar met de kinderen was. Ook mijn moeder kwam en nam mij achterop de fiets mee naar huis. Zij vertelde mij later dat ik toen steeds vroeg hoe het met de geiten was afgelopen. Wij hadden thuis een stuk of wat geiten. Die waren van burgemeester Venema en die werden door ons verzorgd. Elke morgen kwam zijn dienstmeisje de melk halen. Wonderlijk is dat hè, dat je als kind je na dat bombardement vooral druk maakte om de geiten.”

Je vertelde, dat je bij meester Jansen in de klas zat. Weet je nog wat hij deed of zei op het moment, dat de vliegtuigen kwamen en de bommen begonnen te vallen?

“Ik kan mij dat niet meer herinneren. Het was gewoon totale chaos, met heel veel lawaai van al die overkomende vliegtuigen en die ontploffende bommen. Mijn oma die op Koudehoek woonde vertelde later, dat zij na het bombardement Bellingwolde niet meer kon zien vanwege alle stof in de lucht. Ze heeft dat ook mooi beschreven in haar herinneringen die zij in een schrift heeft opgeschreven.”³

In de verslagen over het bombardement wordt ook gesproken over een zevenjarig meisje Tjabina Koens, dat die dag niet naar school

3) A. Geertsema-Buringh, *Enkele aantekeningen uit het leven van J.E. Geertsema en A. Geertsema-Buringh*. Ongepubliceerde herinneringen.

was gegaan, omdat zij ziek thuis was. Haar huis werd getroffen door een bom, waardoor zij omkwam. Zat zij ook op de Westerschool?

“Ja, dat klopt. Ik zat bij haar oudere zusje Fentje in de klas. Dat heeft indruk op mij gemaakt. Maar ik kan mij niet herinneren, dat wij als school naar de begrafenis zijn geweest of dat er later in de klas nog officieel over gesproken werd. Dat was in die tijd ook niet gebruikelijk.”

Is jullie boerderij door het bombardement nog beschadigd?

“Ja, maar we hadden alleen glasschade. Alle ruiten lagen eruit, maar op heel veel plekken in het dorp zijn huizen zwaar beschadigd of verwoest. Het huis van dokter Van der Laan, Café Centraal, het huis van Ter Harkel, het Groene-Kruis gebouw, noem maar op. Ook het huis van de familie Addens, dat nu het museum De Oude Wolden is, werd zwaar beschadigd. De vijvers die je nu nog achter het museum in het bos kunt zien, zijn bomkraters, die men heeft laten zitten. Dat weet ik zeker. Ik herinner mij ook nog dat toen er weer ruiten in onze boerderij werden geplaatst, ze vastgezet werden met latjes, omdat er geen stopverf meer te krijgen was.”

Zijn er verder nog meer sporen te zien van het bombardement van toen?

“Ja, bij voorbeeld op ons land kun je elk jaar bij het combinen nog steeds de plekken zien waar bommen gevallen zijn, vooral in droge jaren. De tarwe komt daar anders op, omdat de bomkraters met andere grond zijn opgevuld. Je ziet dan, dat het graan op die plekken langer groen blijft dan het graan er omheen.”

Denk je nog vaak aan dat bombardement?

“Ja, het zit toch in je geheugen en als ik niet goed kan slapen, dan ga ik het verleden bij langs. Dan komt het weer terug en zie ik het weer allemaal voor mij.”

Uit de verhalen van Gerhard Oterdoom en Wim Dinkla blijkt dat de indruk die dit bombardement op hen als kind heeft gemaakt erg groot was. Dat zal voor veel kinderen – maar natuurlijk ook volwassenen - van toen in Bellingwolde niet anders zijn geweest. ■

Gerhard Oterdoom op 3 jarige leeftijd.
Collectie Oterdoom.

‘Rigtersheert’.
Foto T. van Dijk

Denkend aan Groningen

Nog dit hele jaar kun je in het MOW terecht voor de tentoonstelling 'Denkend aan Groningen'. De expositietitel ontleende het museum aan het iconische gedicht van Hendrik Marsman.

Achtereswegakker, Petra Koen

Als je de kranten mag geloven, is het platteland van Groningen een gebied van uitersten. Met aan de ene kant krimp, relatieve armoede en aardbevingsschade en aan de andere kant wonderschone natuur, onderlinge verbondenheid en kwaliteit van leven. Als museum in het oosten van Groningen verbaast het MOW zich wel vaker over deze tegenstelling, zeker omdat de mensen die hier wonen of die het gebied bezoeken, vaak heel enthousiast zijn. Onbekend maakt onbemind? Het museum vroeg kunstenaars om nu juist de mooie kanten van 'het ommeland' te vieren. Uit zo'n veertig aanmeldingen

selecteerde het museum werk van 21 kunstenaars. Elk van deze geeft zijn of haar unieke invalshoek op het thema. Dat levert een expositie op met zeer uiteenlopend werk, waaronder schilderijen, beelden, grafiek en installaties. Het meeste werk gaat verder dan een rechtstreekse weergave van het Groninger natuurschoon maar nodigt uit tot een verrassende blik op onze, vaak vertrouwde omgeving. Nog te zien tot in ieder geval 19 januari 2020 (mogelijk verlengt het museum de expo).

Herinneringen uit Ter Apel

Nieuw boek van Jakob Been

In december verschijnt alweer het vierde boek over Ter Apel van Jakob Been. De titel: *Herinneringen uit Ter Apel*. In negen hoofdstukken worden verschillende onderwerpen uit de geschiedenis van Ter Apel belicht. Zo is er een hoofdstuk over alle huisartsen die er ooit zijn geweest. Het begin en het einde van hotel De Poort wordt in ruim dertig pagina's beschreven, terwijl ook alles is uitgezocht over het oude postkantoor op de hoek van de Viaductstraat met de Hoofdstraat. Ook wordt op meer dan dertig pagina's het leven van de bekende zwembadeigenaar Geert Fietje behandeld.

Zowel de geschiedenis van de kloosterschool (vanaf 1639!) als de eerste vijftien jaar van de school aan de Westerstraat komen voorbij en ook is de opmerkelijke levensloop van de relatief onbekende Ruud Hoppes opgetekend. Gevangen genomen in de oorlog, ontsnapt, ondergedoken, verraden, weer gevangen gezet...! Probeer dan na de oorlog maar eens een normaal leven te leiden.

Het boek kost € 27,50, telt 304 pagina's, ruim 450 afbeeldingen en is te bestellen via de auteur: jbeen01@hetnet.nl.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde

Tekst en foto's: Geert Volders

Terugblik ledenbijeenkomst 15 juni

In 1619 kocht de stad Groningen de leenheerlijke rechten van Westerwolde. Dit jubileum stond centraal tijdens de ledenbijeenkomst die gehouden werd in dorps huis 'De Voortgang' in Wedde. Voorzitter Jochem Abbes verzorgde een boeiende lezing waarin de bijzondere staatkundige positie van Westerwolde in de vroegmoderne tijd centraal stond. Na de pauze vervolgde Abbes zijn lezing in de oude dorpskerk. Het bestuursstelsel met Groninger burgemeesters, drosten, borggraven en sterfmannen werd uitvoerig besproken. In de kerk is het Stadse gezag nog zichtbaar in de vorm van de drostenbank.

Terugblik excursie

Op zaterdag 21 september vond de jaarlijkse excursie plaats. Met een flinke vertraging kwamen we aan in Kleef. Op de Schwanenburg werd een rondleiding verzorgd die in het teken stond van Johan Maurits van Nassau-Siegen. Hij was opperbevelhebber van het Staatse leger dat in 1665 de Münstersen versloeg bij Jipsinghuizen. Deze overwinning was bijzonder belangrijk voor het verdere verloop van de Eerste Münsterse Oorlog. In 1666 kwam in Kleef een vredesverdrag tussen de Republiek en Münster tot stand, nota bene op de Schwanenburg. Dat Johan Maurits een interessante persoonlijkheid was, kwam eveneens tot uiting in de door hem aangelegde Kleefse Tuinen. Middenin het 17e-eeuwse park nuttigden we koffie en gebak, waarna een korte tour werd gemaakt. Aan het einde van de middag bezochten we het indrukwekkende Huis Bergh in 's-Heerenberg. Na een boeiende rondleiding door het kasteel, vertrok ons gezelschap weer richting Westerwolde, terugkijkend op een interessante excursie.

Van de bestuurstafel

Volgend jaar hopen we opnieuw stil te staan bij een historische gebeurtenis. In 1980 werd onze vereniging opgericht onder de naam Vereniging voor Genealogie en Historie Westerwolde. Het bestuur en de redactie van Terra Westerwolda werken aan de invulling van dit jubileumjaar. Binnenkort verschijnt op onze website de vergaderkalender voor 2020. We hopen u in dit jubileumjaar weer bij vele van onze bijeenkomsten te mogen begroeten!

De Schwanenburg in Kleef, residentie van prins Johan Maurits van Nassau-Siegen.

Huis Bergh, de grootste waterburcht van Nederland.

Voorlopige agenda 2019

Voor de actuele agenda zie www.verenigingwesterwolde.nl

14 december, 13.30 uur: Ledenbijeenkomst in de Magnuskerk te Bellingwolde. De heren Abbes, Huizing en Kugel zullen spreken over het orgel en de orgelbouwersdynastie Schnitger.

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Rehoboth (voorlopig) gered

In het vorige nummer van Terra Westerwolda stond de column in het teken van het bedreigde kerkje 'Rehoboth' in Bellingwolde. Een aangevraagde vergunning tot sloop is onlangs afgewezen, omdat het ruim 100 jaar oude gebedshuis in het beschermde dorpsgezicht van Bellingwolde staat. Hoewel het sloopplan nu van de baan is, staat nog niet vast wat de PKN-gemeente nu met Rehoboth gaat doen.

Presentatie Aaltje-project

In 1979 duiken onder het vloerzeil van een boerderij in Smeerling oude papieren op. Het blijkt om een kasboekje te gaan uit 1773. Vanaf 1792 worden hierin door haar voogd de uitgaven voor het 6-jarige meisje Aaltje Hoisingh bijgehouden. Haar achterachterkleinkind Hanne Wilzing ontcijferde het en schreef er enkele verhalen bij. Over Aaltje, Boele, Wupke en Berend. In samenwerking met de Stichting Smeerling-Metbroek en anderen mondde dit uit in een bijzonder project. Op zaterdag 21 maart 2020 vindt de aftrap plaats met o.a. de presentatie van het boekje 'Aaltje'. Nadere info: h.wilzing@ziggo.nl

Twee nieuwe oorlogsgedenktekens

In het Duitse Wymeer, grenzend aan Bellingwolde, is op 31 augustus een plaquette onthuld op initiatief van de werkgroep Vluchtroutes 1933-1945. Het gedenkteken bij de grensovergang herinnert aan Derk Telkamp en zijn zoon, die ook Derk heette, uit De Lethe en Johan Bültena uit Wymeer. Zij waren betrokken bij het helpen

Lid worden van HVW en Terra Westerwolda thuis ontvangen?

Dat kost slechts € 25,00 per jaar!

U krijgt dan niet alleen Terra Westerwolda drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

van politieke vluchtelingen uit Nazi-Duitsland. Zie ook: vluchtroutes1933-1945.nl

Op 3 oktober is bij het voormalig kamp De Beetse een monument onthuld ter nagedachtenis aan de Joodse kampgevangenen. Exact 77 jaar eerder werden ongeveer 500 tewerkgestelde Joden vanuit Sellingerbeetse weggevoerd naar Kamp Westerbork. Van hen overleefden slechts drie de oorlog.

Heruitgave 'Schans op de Grens'

Het bekende bodemvondstenboek *Schans op de Grens* is onlangs als facsimile van de eerste druk uit 1993 uitgeven. De door archeoloog Ko Lenting beschreven vondsten rondom Bourtagne geven een bijzonder beeld van het leven in en om de vesting. Deze nieuwe editie is aangevuld met diverse kleurenfoto's.

Bezoek ook onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws: www.verenigingwesterwolde.nl.

Terra Westerwolda wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW www.museumdeoudewolden.nl

